

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GIZELA KRANČAN

MENTOR: dr. ANDREJ ŠKERLEP

SIMBOLIZEM KRETNJE V KOMUNIKACIJI
GLUHONEMIH

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2003

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

GIZELA KRANČAN

SIMBOLIZEM KRETNJE V KOMUNIKACIJI
GLUHONEMIH

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2003

KAZALO VSEBINE

1. UVOD.....	1
2. NEVERBALNO KOMUNICIRANJE IN KRETNJA KOT MEDIJ SPOROČANJA.....	3
2.1 OPREDELITEV NEVERBALNEGA KOMUNICIRANJA.....	3
2.2 OPREDELITEV KRETNJE.....	7
2.3 KLASIFIKACIJA KRETNJ.....	11
3. KOD IN KODI, KI TEMELJIJO NA JEZIKU	15
3.1 OPREDELITEV KODA.....	15
3.2 PISAVA	19
3.3 NADOMESTKI JEZIKA	22
3.3.1 Nadomestki govora.....	22
3.3.2 Nadomestki pisave.....	23
4. KOMUNIKACIJA GLUHONEMIH.....	30
4.1 POMEN KOMUNIKACIJE ZA GLUHONEME IN TOTALNA KOMUNIKACIJA.....	30
4.2 ZNANSTVENI TEMELJI IN METODE TOTALNE KOMUNIKACIJE	34
4.3 KOMUNIKACIJSKA SREDSTVA, KI JIH UPORABLJAJO GLUHONEMI	37
5. ZNAKOVNI JEZIK GLUHONEMIH.....	41
5.1 OSNOVNA OPREDELITEV SISTEMA ZNAKOVNEGA JEZIKA GLUHONEMIH	41
5.2 ZGODOVINA IN VRSTE ZNAKOVNEGA JEZIKA.....	45
5.3 KRETNJA KOT GLAVNI ELEMENT V ZNAKOVNEM JEZIKU GLUHONEMIH	51
6. SKLEP	59
7. LITERATURA IN VIRI.....	61

8. PRILOGE

PRILOGA A: POMEN SIMBOLOV NA FOTOGRAFIJAH

PRILOGA B: PARAMETRI KRETNJE

PRILOGA C: SIMETRIJA KRETNJE

PRILOGA D: HITROST, JAKOST IN GIBANJE KRETNJE

PRILOGA E: SMER GIBANJA

PRILOGA F: ZAIMKI

PRILOGA G: SPOL

PRILOGA H: OSEBA

PRILOGA I: GLAGOL BITI

PRILOGA J: VPRAŠALNICE

PRILOGA K: MNOŽINA

PRILOGA L: KRETNJA KOT SAMOSTALNIK IN GLAGOL

PRILOGA M: TRAJANJE DEJANJA

PRILOGA N: STOPNJEVANJE

PRILOGA O: ČAS

PRILOGA P: ŠTEVILA

KAZALO SLIK

Slika 3.1: Prikaz Morsejeve abecede.....	24
Slika 3.2: Prikaz Braillove abecede	25
Slika 3.3: Prikaz ročne abecede gluhih	26
Slika 3.4: Prikaz ročne abecede gluhih in slepih.....	27
Slika 3.5: Prikaz ročne abeced velikih tiskanih črk	29

Zahvaljujem tudi svojemu mentorju dr. Andreju Škerlepu za spodbudne nasvete in vsestransko podporo pri pisanju diplomskega dela ter Zavodu za gluhe in naglušne za vse posredovane podatke in pomoč.

1. UVOD

Že kot otrok sem se srečala z govorico gluhih. Imam namreč gluho teto, tako da mi kretnje, ki jih gluhi uporabljajo za sporazumevanje, niso čisto tuje. Na Zavodu za gluhe in naglušne sem opravila tudi 1. stopnjo znakovnega jezika. Učenje znakovnega jezika je bilo zame zanimiva izkušnja, saj sem se učila povsem drug način sporazumevanja. Tečaj znakovnega jezika je po vsebini bil podoben tečaju kakšnega tujega jezika. Vseboval je tematske sklope, kot so npr. osebe, okolje, položaj, hrana, človeško telo, vendar pa se je od tečaja tujega jezika razlikoval po neki bistveni lastnosti. Namesto besed so se uporabljale kretnje rok in mimika obraza, učili smo se tudi prstne abecede.

Gluhi predstavljajo posebno skupino ljudi, saj imajo svoj način komuniciranja, svoja društva. Po podatkih Zveze društev gluhih in naglušnih Slovenije (ZDGNS) je v Republiki Sloveniji trenutno približno 5870 gluhih in naglušnih oseb, med njimi je okoli 2500 gluhih, ki jih večina uporablja slovenski znakovni jezik. ZDGNS je nestrankarska in nevladna organizacija, ki si prizadeva za enakopraven položaj in pravice gluhih in naglušnih ter sodeluje s pristojnimi vladnimi organi in telesi tako, da se vključuje v strokovne razprave s predlogi, opozorili in mnenji. V svoji diplomski nalogi sem se tako posvetila raziskovanju znakovnega jezika oziroma vlogi in pomenu kretnje v njem.

Diplomsko delo je zastavljeno teoretično. Na podlagi sekundarnih virov bom poskušala predstaviti strokovni pogled na neverbalno komuniciranje s poudarkom na kretnji, kot eni od vrst neverbalnega komuniciranja. Pod drobnogled bom tako vzela kod in posebej različne kode, ki temeljijo na jeziku. Podrobno bom predstavila komuniciranje gluhonemih in prikazala njihov znakovni jezik.

Pri pisanju diplomske naloge sem bom opirala na sekundarne vire, in sicer bom pregledala različne knjige na omenjeno tematiko, članke iz strokovnih revij, internetne strani in interno gradivo Zavoda za gluhe in naglušne v Ljubljani.

Namen diplomske naloge je predstaviti fenomen kretnje v splošnem in se potem omejiti na kretnjo v znakovnem jeziku. Pri uresničevanju tega cilja bom uporabila metodo analize in interpretacije sekundarnih virov, obdelala bom razpoložljivo gradivo in ga sintetizirala v novo celoto, ki sedaj povzema izsledke posameznih raziskav in postavljenih teorij.

Naloga je vsebinsko sestavljena iz štirih tematskih sklopov (brez uvoda in sklepa), ki korak za korak pripeljejo do končne zaključene misli.

V prvem tematskem sklopu, tj. v drugem poglavju, bom najprej opredela neverbalno komuniciranje ter navedla funkcije, ki jih ima neverbalno komuniciranje. Na koncu bom še opisala posamezne kategorije neverbalnega komuniciranja. Med temi kategorijami neverbalnega komuniciranja me še posebej zanima kretnja, kateri bom posvetila pozornost v nadaljevanju drugega poglavja, kjer bom opredelila sam pojem kretnje, navedla ugotovitve različnih avtorjev, ki so proučevali fenomen kretnje, in navedla klasifikacije kretenj, ki so jih podali nekateri teoretiki.

V tretjem poglavju bom opredelila kod, navedla različne definicije in klasifikacije kodov. Podrobneje bom opredelila kode, ki temeljijo na jeziku. Med te spada pisava in različni substituti jezika, ki jih razdelim na substitute govornega jezika in substitute pisave.

V četrtem poglavju bom predstavila pomen komunikacije za gluhe in napravila pregled znanstvenih temeljev komuniciranja gluhonemih. V tem poglavju bom še navedla komunikacijska sredstva, ki jih imajo gluhi na razpolago: oralni govor, ogledovanje, poslušanje s slušnim aparatom, pisanje, mimika pantomima, prstna abeceda, kretnje.

S petim poglavjem se začne nosilni del moje diplomske naloge, kjer se bom najprej posvetila znakovnemu jeziku (zgodovini, elementom, vrstam), nato se bom v podpoglavju posvetila kretnji kot glavnemu elementu v znakovnem jeziku.

2. NEVERBALNO KOMUNICIRANJE IN KRETNJA KOT MEDIJ SPOROČANJA

2.1 OPREDELITEV NEVERBALNEGA KOMUNICIRANJA

Gluhi, tako kot ostali ljudje, pri svojem razvoju in za normalno socializacijo potrebujejo stik z drugimi ljudmi. Za to je potrebna komunikacija. Da je ta mogoča, je potreben medij oz. kod, ki ga poznajo, razumejo in znajo uporabljati vsi udeleženci komunikacije. Ta medij je pri gluhih telo (kretnje, mimika). Neverbalna komunikacija, ki se kodira skozi znakovni sistem, je torej primarnega pomena.

Komuniciranje ne poteka samo z uporabo jezika, temveč človek za sporočanje uporablja tudi sredstva, pri katerih sporočilo ni spremenjeno v besedne simbole. Za ta sredstva se je uveljavil izraz neverbalno komuniciranje, kamor spada tudi kretnja.

Jelenc (1994: 4) ugotavlja, da si navadno komunikacijsko vedenje razlagamo bolj kot besedno komunikacijo in manj kot nebesedno. Nadalje Jelenc ugotavlja, da prav nič ni čudno, da je med ljudmi pogosto razširjeno mnenje, da so verbalno komuniciranje le izgovorjene besede.

Termin neverbalna komunikacija se je pojavil relativno pozno. V strokovno terminologijo sta ga vnesla šele Ruesch in Kees. Prvotne študije ekspresivnosti, ki so se sprva omejevale na proučevanje izrazov obraza, so se poglobile in razširile še na druge vidike neverbalne komunikacije (Ruesch in Kees v Kovačev, 1993: 133).

Različni avtorji obravnavajo neverbalno komuniciranje na različne načine. Najpogosteje ga definirajo glede na njegovo povezanost z verbalnim komuniciranjem oz. glede na njegove funkcije. Tako Rot (1982: 90-94) med neverbalno komuniciranje prišteva dve večji skupini znakov: ekstralingvistične in paralingvistične znake. Kot ekstralingvistično komponento si predstavlja vse, kar v procesu komuniciranja izrazimo neodvisno od govora. Sem spadajo vsa neverbalna komunikacijska sredstva, ki niso zvočni elementi. Rot razlikuje dve večji skupini: kinezično in proksemično. Med kinezične oblike uvršča vse oblike komuniciranja, ki temeljijo na gibanju mišic posameznih delov telesa, zato v to skupino spadajo obrazna mimika, usmerjanje pogleda, gibi določenih delov telesa, drža in položaj telesa. Med proksemične oblike komuniciranja pa uvršča Rot vse oblike komuniciranja, ki temeljijo na razdalji in prostorskem odnosu med udeleženci komunikacijskega procesa. Sem spadajo fizična bližina oseb v interakciji, prostorski razpored oseb v interakciji in osebni prostor udeležencev. Paralingvistični so vsi šumi in glasovi, ki jih proizvede govorni aparat pri izgovarjanju besed in stavkov, hkrati pa tudi vsi glasovi in njihove kombinacije, ki spremljajo govor, vendar ne

oblikujejo besed. Za mojo diplomsko nalogo so zanimivi predvsem kinezični znaki, saj je kretnja, kot eden od elementov kinezičnih znakov, glavni element znakovnega jezika. Tudi pantomima je kinezični znak in element znakovnega jezika.

Neverbalno ali telesno komuniciranje je »vsakršno komuniciranje, ki nastopi takoj, ko ena oseba vpliva na drugo s sredstvi kot so obrazna mimika, vokalizacija glasu, dotik ali katerakoli druga sredstva neverbalnega izražanja« (Argyle, 1988: 2).

Rot (1982: 125) navaja šest funkcij neverbalnega komuniciranja. Kot prvo funkcijo podaja izražanje čustev. Avtor pravi, da neverbalni znaki (drža telesa, geste rok, izraz na obrazu ...) izvrstno dopolnjujejo in nadomeščajo verbalno izražanje čustev, ki je kulturno pogojeno in regulirano s pravili. Druga funkcija neverbalnega komuniciranja je po Rotu posredovanje medosebnih stališč. Gre za tisto sporočanje pozitivnih in negativnih stališč, ki se jih človek boji povedati z besedami. Kot tretjo funkcijo navaja samopredstavitel. Pri tej avtor misli na tiste lastnosti, za katere ljudje menijo, da so privlačne za druge, in tudi na tiste, s katerimi ljudje označujejo svoj družbeni status. Četrta funkcija neverbalnega komuniciranja je spremljanje verbalnega sporočila. Gre za tista neverbalna sporočila, ki pomagajo začeti in končati neko srečanje. To je lahko dvigovanje ali spuščanje glasu, ritem govora, spremembe glasnosti. Kot peto funkcijo Rot navaja zamenjavo verbalnega komuniciranja. Zamenjava je lahko delna ali popolna. Najpogostejša je delna zamenjava, ki jo govorci uporabljajo v primerih, ko je določeno stvar težko izraziti z besedami. Takrat si pomagamo z neverbalnimi znaki (mimika obraza, kretnje rok). Z njimi preslikavamo predmete, odnose in dejanja, namesto da bi o tem govorili. Popolna zamenjava besednih znakov z neverbalnimi je značilna za tiste skupine ljudi, ki se zaradi praktičnih razlogov lažje in hitreje sporazumevajo z dogovorjenimi znaki. Rot sem uvršča govorico gluhtonemih in dirigentske kretnje v orkestru, vendar gre tu že za paleto dogovorjenih znakov, ki jih Rot primerjamo z abecedo. Rot torej tukaj že primerja govorico gluhih z abecedo. Po njegovem sta oba primera nadomestka govora. Šesta funkcija po Rotu je uporaba neverbalnega komuniciranja za rituale. V družbenem življenju so neverbalni znaki pomemben del obnašanja, saj jih uporabljamo za pozdravljanje, čestitanje itd. Neverbalni znaki so konvencionalni.

Ta Rotova razdelitev funkcij neverbalnega komuniciranja uvršča torej govorico gluhih med neverbalno komuniciranje, saj kretnje zamenjajo verbalno komuniciranje. Vendar pa tukaj

Rot že opozarja, da so te kretnje kodirane in jih primerja z abecedo. Rot razdeli kretnje na nekonvencionalne, spontane kretnje in na konvencionalne, dogovorjene kretnje.

Tudi Argyle (v Rot, 1982: 125) govori o šestih namenih neverbalne komunikacije. Ti nameni se za malenkost razlikujejo od Rotovih funkcij in so naslednji: izražanje čustev, izražanje medosebnih stališč, samopredstavitev, neverbalna komunikacija, ki je povezana z govorom, neverbalna komunikacija v ritualih in kot zadnja je neverbalna komunikacija v političnem življenju in prepričanju.

Rus (1993: 31) loči štiri vrste neverbalne komunikacije. Kot prvo omenja fizično, ki vključuje obrazno izražanje, ton glasu, dotik, vonj in telesne gibe. Druga vrsta neverbalne komunikacije je estetska in jo najdemo v kreativnem izražanju (v plesu ali glasbi). Tretja vrsta neverbalne komunikacije je znakovna in vključuje izražanje sporočil s pomočjo signalnih zastavic, siren itd. Četrta vrsta neverbalne komunikacije je po Rusu simbolična in vključuje metode izražanja sporočil, kot so religija, status itd.

Nöth (1990: 388) loči neverbalno komuniciranje v ožjem in širšem pomenu besede. Neverbalno komuniciranje v širšem pomenu besede je zanj komuniciranje brez prisotnosti jezika, zato vključuje tudi komuniciranje živali in vizualno komuniciranje. V ožjem pomenu besede pa je zanj neverbalno komuniciranje omejeno na obnašanje, ki se pojavlja hkrati z verbalnim komuniciranjem. Nadalje Nöth ugotavlja, da so pogoji, pod katerimi postane neverbalno obnašanje znak ali komunikacija, osrednji interes ustanoviteljev semiotike.

Kretnje so primer, kjer neverbalno obnašanje postane znak ali komunikacija. So telesni gibi, ki tudi komunicirajo. Lahko izražajo govorčevo čustveno stanje, njegova stališča, njegove osebne poteze in tako spremljajo verbalno komuniciranje. Lahko pa postanejo konvencionalne in nadomeščajo določen del verbalnega komuniciranja ali pa so popoln nadomestek verbalnega komuniciranja, kot je to v primeru komunikacije gluhih.

Hayes in Orrell (1993: 370) pod neverbalno komuniciranje uvrščata vsak način komuniciranja, ki ne vključuje besed ali simbolov, ki besede nadomeščajo. Pri govorici gluhih gre prav za kretnje, ki so simboli in nadomeščajo besede. Njun pogled na neverbalno komuniciranje se razlikuje od Rotovega, saj Rot uvršča kretnje, ki jih uporabljajo gluhi, med neverbalno komuniciranje, ki pa popolnoma zamenja verbalnega.

Juras (1989: 9) pravi, da ljudje v splošnem uporabljajo dva osnovna sistema komunikacije, ki imata vrsto različnih oblik. Prvi sistem je naravni, prastari sistem. To je neverbalni sistem. Uporabljajo se vse kinetične oblike: geste, mimike in pantomime. Drugi, mlajši sistem, je po Jurasu verbalni (verbalno-lingvistični) sistem. Po Jurasu je oblika drugega sistema glasovni (oralni) človeški jezik. Zaradi akustičnega informacijskega signala, ki ga doživljamo avditivno, ugotavlja Juras, ga mnogi imenujejo avdio-verbalni sistem. Je sredstvo za ustno podajanje in konverzacijo med ljudmi. Njegova druga oblika je pisani jezik, z optičnim informacijskim signalom-grafemom (znak-črka), ki ga dojemamo vizualno. Juras ga imenuje tudi video-verbalna oblika, verbalno-jezikovno komuniciranje ali korespondiranje-

dopisovanje med ljudmi. Avtor pravi, da se lahko izvaja z ročno-prstno, eno- ali dvoročno (daktilogija in hirologija), kot tudi v Morsejevi, svetlobni, zvočni signalizaciji ali signalizaciji z dotikom (daktilni).

Juras obravnava različne abecedne kode kot substitute pisave. Kretnje, mimiko in pantomimo pa uvrsti med neverbalno komuniciranje, podobno kot to naredi Rot. V svoji diplomski torej izhajam iz tega, da spada znakovni jezik med neverbalno komuniciranje.

Različni avtorji se torej lotevajo neverbalnega komuniciranja na različne načine. V naslednjem poglavju bom spregovorila o enem izmed načinov neverbalnega komuniciranja, o kretnji.

2.2 OPREDELITEV KRETNJE

Kretnja je nek izraz telesa, ki ima določen pomen. Ko nekdo govori, dela z rokami različne gibe. Nekateri gibi so bolj izraziti, drugi so manj izraziti. Vendar pa v samem govoru ni pomembna sama roka. Pomembno je tisto, kar roka oz. njeni gibi predstavljajo. To je lahko določeno dejanje, določena misel itd.

Podobno kot loči neverbalno komuniciranje v ožjem in širšem pomenu besede, Nöth (1990: 392) loči tudi kretnjo v ožjem in širšem pomenu. Zanj kretnja v ožjem pomenu besede označuje kretnje dlani, rok in ramen ter v manjši meri glave. Te vrste gibov so namenjene podpori, razlagi ali nadomeščanju verbalnega dela sporočila. Kretnja v širšem smislu pa vključuje katerokoli dejanje komuniciranja in to vključuje tudi vokalni izraz. Kretnje, ki se uporabljajo v komunikaciji gluhonemih, so po Nöthu kretnje v ožjem pomenu besede, saj nadomeščajo verbalni del sporočila. To je mogoče primerjati z eno izmed Rotovih funkcij neverbalnega komuniciranja, ki je popolna zamenjava verbalnega komuniciranja.

Po Nöthu (1990: 395) semiologija kretnje pokriva tri glavna področja:

1. kretnje kot avtonomni znaki;
2. kretnje obstajajo poleg drugih oblik znakovnega obnašanja (»sign behavior«);
3. vloga kretnje pri evoluciji znakovnega obnašanja (»sign behavior«).

McNeill (1992: 36) primerja med seboj kodirane znake in nekodirane, spontane kretnje. V svoji knjigi se sicer bolj osredotoča na spontane kretnje, vendar pa nameni nekaj pozornosti tudi sistematičnim, jeziku podobnim kretnjam, ki sestavljajo znakovni jezik. Te kretnje so znaki, ki so organizirani v resnične lingvistične kode. Obstaja torej razlika med spontanimi in družbeno reguliranimi kretnjami.

Kretnja in jezik se razlikujeta med sabo v številnih pomembnih dimenzijah. Vendar pa sta po drugi strani med sabo tudi tesno povezana. McNeill (1992: 23) navaja nekaj povezav med njima in meni, da bi morala kretnja in jezik biti obravnavana skupaj znotraj istega konceptualnega okvirja. Kretnje se pojavljajo samo skupaj z govorom. Vendar pa tu McNeill misli na spontane kretnje, ne pa embleme in pantomimo, kjer je govor odsoten in kretnje v znakovnem jeziku, kjer tudi ni govora. Druga povezava med kretnjami in jezikom po McNeillu je semantična in pragmatična podobnost. Pri tem avtor misli na semantično predstavljanje enakih ali podobnih pomenov in pragmatično izvajanje enakih funkcij. Kretnja in govor sta po McNeillu tudi časovno usklajena. Otrok razvija skupaj kretnje in govor. Po McNeillu so torej kretnje del jezika in so z njim povezane v enoten sistem.

Pri tem primerjanju kretenj in jezika McNeill misli na kretnje, ki so spontane in spremljajo govor.

Drugače pa je s kretnjami pri gluhih, ki same oblikujejo jezikovni sistem. Govor ni mogoč in ga nadomeščajo kretnje. Gluh otrok ne more razvijati skupaj govora in kretenj, saj ne sliši. Če se gluhi otrok rodi slišičim staršem, ki ne poznajo ne gluhot in ne kretenj, s katerimi bi se sporazumevali z otrokom, lahko to predstavlja resen problem.

Interes za kretnjo je v zadnjem času ponovno porasel. Različni avtorji posvečajo posebno pozornost proučevanju odnosa med verbalno in neverbalno govorico. Povečano zanimanje za kretnjo je delno tudi rezultat povečane nuje po proučevanju jezika gluhonemih (American Sign Language, ASL). Tega je pričel proučevati Stokoe, toda šele v sedemdesetih in osemdesetih letih so se pojavile njegove prve poglobljene študije (Kovačev, 1993: 28).

Nöth (1990: 393) ugotavlja, da je bil Ray Birdwhistell prvi, ki je začel teoretično obravnavati gestikularni znakovni sistem in poskušal ustvarjati posebno znanost po modelu lingvistike. Prepričan je bil o obstoju konvergence med lingvistiko in neko potencialno znanostjo o govorici telesa. Slednjo je poskušal razviti sam in jo je poimenoval kinetika

Birdwhistell (v Rot, 1982: 149) torej ugotavlja, da kinezični znaki predstavljajo dograjen komunikacijski sistem, ki ga je mogoče primerjati s sistemom govornega jezika. Meni, da je ta sistem kinezičnih znakov po svoji strukturi in vlogi analogen govornemu jeziku in lahko ga imenujemo kinezični jezik (Rot, 1982: 149).

Nöth (1990: 401) ugotavlja, da je bil Birdwhistellov pristop poučevanja neverbalne komunikacije kritiziran z empiričnega in medolološkega načina gledanja. Obstajajo namreč dvomi o možnosti obstoja točno določenih kinemov in tudi ugovori o strukturalistični segmentaciji telesnih gibov. Vendar pa meni Nöth, da ima kinetika kljub temu velik pomen za semiologijo. Pokazala je načine, kako analizirati kulturno določene načine neverbalnega obnašanja kot semiotični sistem in je zato pospešila metode raziskovanja nejezikovnih kodov.

Rot (1982:149) opredeljuje kinezične znake kot del ekstralingvistične komponente, ki poleg paralingvistične predstavlja neverbalno komuniciranje. Ti kinezični znaki niso vezani na glasove. Njihov glavni del je premikanje telesa ali njegovih delov, predvsem pa posredovanje idej, namer in občutkov. Kinezični znaki niso vezani niti na glasove govora niti na druge vrste zvokov.

V svoji diplomski nalogi se bom kljub pestrosti in pomenu proksemičnih znakov neverbalnega komuniciranja in kljub različnim kinezičnim sredstvom komuniciranja omejila na kretnje z rokami. Kretnje z rokami spadajo med kinezične znake. Ime izhaja iz grške besede kinesis, kar pomeni gibanje. Kot ugotavlja McNeill (1992: 36), je potrebno ločiti med spontanimi kretnjami in bolj sistematičnimi kretnjami. Sistematične kretnje so znaki, ki so organizirani v resničen lingvistični kod. Kretnje so torej znaki.

Pierce (v Škerlep, 1999/2000) pojmuje znak kot določeno stvar, ki nadomešča neko drugo stvar na podlagi določenega odnosa ali zaradi neke lastnosti. Znak je vedno naslovljen na neko osebo. Pri klasifikaciji znakov vzpostavi Peirce tri trihotomije. Znake razvrsti po treh vidikih: glede na samega sebe, glede na predmet in glede na interpretanta.

Za proučevanje kretnje kot znaka je zanimiva druga trihotomija, ki temelji na raznolikosti med znakom in njegovom predmetom. To trihotomijo sestavljajo ikona, indic in simbol. Pri ikoni ta raznolikost temelji na podobnosti. Znak je podoben svojemu objektu. To so tisti znaki, ki so posnetki tistega, kar označujejo. Npr. risba, fotografija, grafični model, egipčanska pisava, zemljevidi. Pri indeksu ali indicu Peirce poudarja, da raznolikost temelji na objektivni realni uporabi znaka. To so naravni znaki. Znak je povezan s svojim objektom. Primer ikone je dim kot znak za ogenj; izpuščaj kot znak bolezn; puščica, ki indicira smer vetra; lastna imena kot indici oseb. Pri simbolu je znak povezan s svojim objektom preko konvencije ali navade. Tu gre predvsem za jezikovne znake (besede), tudi prometni znaki, matematični in fizikalni simboli. (glej Škerlep, 1999/2000).

Kretnje, ki so osnovni element znakovnega jezika, so po tej klasifikaciji simboli. So znaki, ki so povezani s svojim objektom preko konvencije. Sestavljajo znakovni jezik, ki je konvencionalen kod. So arbitrarni znaki, saj vsebina znaka ne motivira izraza.

Lingvistika je poskušala pod Saussurejevim vplivom razviti splošno znanost o znakih, t.j. semiologijo. Ta naj bi pokrila širše področje, kot ga je pokrivala lingvistika, presegala analizo jezika in zajela vse znakovne sisteme. Semiologija bi bila nadrejena lingvistiki in bi vključevala še druge, njej podobne znanosti. Predmet teh drugih znanosti bi bili drugi znakovni sistemi. Tako bi morala vsaka izmed posebnih semioloških znanosti oziroma njenih podznanosti osredotočiti predvsem na specifičnosti svojega predmeta proučevanja (glej Nöth, 1990).

Saussure meni, da je govorica družbena institucija, je sistem znakov, ki izražajo ideje. Jezik je najvažnejši od vseh sistemov in je primerljiv z drugimi sistemi znakov, med katere sodi tudi

govorica gluhih. Ključna Saussurjeva misel in pomembna postavka semiologije je, da je jezikovni znak arbitraren. Arbitrarnost pomeni poljubnost, narava jezikovnega znaka je poljubna. Obstaja poljubno razmerje med izrazom in vsebino. To razmerje ni determinirano s samo naravo znaka, ampak izhaja iz kulturne konvencije jezikovnih skupnosti (glej Škerlep, 1999/2000).

Kovačev (1994) ugotavlja, da se Barthes sprašuje, ali obstajajo v sodobnem družbenem življenju znakovni sistemi, katerih obseg se razlikuje od obsega človeškega verbalnega jezika. »Semiologija se namreč ukvarja predvsem z jezikom, saj drugi predmeti, podobe, vedenja, ipd. sicer pomenijo, vendar njihov pomen ni avtonomen, ampak je odvisen od verbalne govorice. Zato lahko govorimo o redundantnem značaju znakovnih sistemov v odnosu do nje« (Kovačev, 1994: 49).

Vidim torej, da različni avtorji obravnavajo znak na različne načine. Saussure zagovarja dvodelni model znaka: označevalec-označenec. Manjka pa tretji element, na katerega se znak nanaša. Peirce predlaga tridelni model znaka. Če pogledam govorico gluhih, vidim da vsako kretnjo spremlja še obrazna mimika. Če nekdo pokaže kretnjo za LEPO, je obrazna mimika drugačna, kot je pri kretnji za GRDO.

2. 3 KLASIFIKACIJA KRETENJ

Obstajajo številne klasifikacije kretenj. Čeprav ima vsaka klasifikacija svojo specifično uporabnost, se med sabo dopolnjujejo. Razlikujejo se samo v načinu grupiranja. Nekateri avtorji pri klasifikaciji gledajo na kretnjo kot dopolnilo govoru. Kretnja je v tem primeru spontana. Spet drugi avtorji se zavedajo, da je kretnja lahko tudi konvencionalni kod.

Tako Gronbeck in drugi (1998: 180) ločijo tri vrste gest, ki se uporabljajo: konvencionalne kretnje, opisne kretnje in indikatorje. Konvencionalne kretnje so kretnje, ki so tako kot simboli nosilci pomenov, določeni s strani družbe. Simbolne kretnje na splošno izključujejo uporabo besed, saj so že same nadomestilo zanje. S temi kretnjami lahko izrazimo ideje ali stvari, za opis katerih bi porabili več besed ali celo stavkov. Tako lahko govorec uporabi dlani, obrnjene proti ploskajočemu občinstvu kot znak skromnosti ali znak »V« za zmago. Ekman in Friesen (1981) sta neverbalne signale, ki jim je možno poiskati slovarsko definicijo iz ene ali več besed, fraze ali stavka, poimenovala emblemi. Emblemi se največkrat uporabljajo takrat, ko pride do blokade verbalnega kanala. Za njih sta značilna zavestnost in intencionalnost. Njihova prednost pred besednim sporočanjem je hitrost, večji vpliv na občinstvo in sposobnost prenašanja na večje razdalje (Kendon v Argyle, 1988).

Opisne kretnje so fizična gibanja, ki razjasnjujejo in opisujejo ideje, ki jih govorec sporoča. Vezane so direktno na verbalni del sporočila. V kvalifikaciji Ekmana in Friesena (1981) bi jih lahko uvrstili med ilustratorje. S to vrsto gest govorec kaže na določen predmet, opisuje njegovo velikost, kvaliteto, obliko, položaj in razdaljo ter tako ilustrira vsebino. Poleg tega je njihova vloga še ritmično poudarjanje verbalnega sporočila in funkcija sledenja določenim idejam. Ilustratorji so manj konvencionalni, z njimi olajšamo komunikacijo, vendar je njihova uporaba pogosto tudi spontana. So manj zavestno in intencionalno uporabljeni kot emblemi. Tako kot embleme se jih naučimo z učenjem in posnemanjem.

Indikatorji so ponavadi nezavedne kretnje in so manj konvencionalni. To so namreč kretnje, ki izražajo čustva. Gre za čustveno poudarjanje verbalnega dela sporočila. Med te znake spadajo skomiganje z rameni, žuganje s prstom (glej Gronbeck, 1998).

Gronbeck torej razdeli kretnje na tri vrste. Vendar pa izhaja iz verbalnega komuniciranja oz. iz govora. Konvencionalne kretnje, ki jih opredeli kot prve, bi lahko primerjala s kretnjami v znakovnem jeziku. Oboje nadomeščajo govor in se pojavijo, kadar pride do blokade pri govoru. So zavestne in intencionalne. Vendar pa se pri znakovnem jeziku kretnje povežejo v sam jezikovni sistem in niso le del nekega govora. Pri Gronbeckovi klasifikaciji zavestnost in družbena reguliranost padata od konvencionalnih kretenj proti indikatorjem.

McNeill (1992: 76) primerja svojo klasifikacijsko shemo s številnimi drugimi raziskovalci (Efron, Freedman in Hoffman, Ekman in Friesen) in zaključi, da vsi uporabljajo podobne kategorije. Predstavi naslednjo klasifikacijo gest: ikonične, metaforične, deiktične kretnje in udarci. Ikonične kretnje opisujejo konkreten predmet ali dogodek in imajo tesen formalen odnos s semantično vsebino govora. Kažejo na to, kako sta govor in kretnja med sabo povezana in se med seboj dopolnjujeta. Ikonične kretnje pri McNeillu bi lahko primerjala z Grombeckovimi opisnimi kretnjami, saj gre pri obeh za opisovanje konkretnega predmeta.

Metaforične kretnje so druga vrsta kretenj po McNeillu. Te opisujejo abstraktno idejo. Podobno kot so ikonične kretnje, so tudi te slikovite, vendar je ta slikovitost abstraktna ideja, ne pa konkreten predmet ali dogodek. Metaforična kretnja predstavlja nevidno, abstraktno podobo. Tudi te kretnje bi lahko primerjala z Grombeckovimi opisnimi kretnjami.

Po McNeillu so deiktične kretnje usmerjene na neko osebo ali stvar (konkretno ali abstraktno). Te kazalne kretnje imajo očitno funkcijo pri označevanju predmetov in dogodkov v konkretnem svetu, zelo pomembno vlogo pa imajo tudi tam, kjer ni predmeta, na katerega bi lahko pokazali.

McNeill udarce opredeljuje kot kretnje s samo dvema frazama (dol/gor, v/iz). Roka se ritmično premika in je usklajena s tokom govora, kretnja je podobna dirigiranju. Namen udarca je poudariti pomembnejše vidike govorcevih besed.

McNeill se tu osredotoči na spontane kretnje, ki se pojavljajo med govorom. Vendar pa nadalje opozarja, da je potrebno ločiti med temi kretnjami in bolj sistematičnimi, jeziku-podobnimi kretnjami, ki so lahko organizirane v pravi jezikovni kod. Zato McNeill (1992: 37) nadalje uporablja pri klasifikaciji kretenj kontinuum, ki ga poimenuje po Kendonu Kendonov kontinuum. Elementi tega kontinuum so: gestikulacija (spontani gibi rok, ki se uporabljajo med govorom); jeziku podobne kretnje (podobno kot gestikulacija, ampak obstaja slovnična povezanost v nek izraz); pantomima (roke opisujejo predmet ali dejanje); emblemi (so kulturno specifične kretnje, so del družbenega koda ampak niso popolnoma strukturirani kot jezik); znakovni jezik (niz kretenj in pozicij, ki tvori v celoti razvit lingvistični komunikacijski sistem). McNeill torej v ta kontinuum vključi tudi znakovni jezik. Več o tem kontinuumu bom spregovorila v 5. poglavju, str. 44.

Za opredelitev kretnje, kot elementa znakovnega jezika je zanimiva tudi klasifikacija Podborškove. Tako Podboršek (1990: 11) deli kretnje na naravne in dogovorjene. Naravne kretnje so spontano izražanje z gibi rok, predvsem kot dopolnilo glasovno-verbalnega govora. Imajo podobno funkcijo kot mimika in spadajo med signale. Niso dogovorjene. V večji ali manjši meri jih uporabljajo vsi ljudje. Mednje Podboršek uvršča kazalne in posnemovalne kretnje. Kazalne kretnje so tiste kretnje, s katerimi pokažemo na predmet ali osebo, ki se nahaja v našem vidnem polju. Teh predmetov ne opisujemo, ampak samo pokažemo nanje. Te kretnje so razumljive vsakemu sogovorniku. Te kretnje bi lahko primerjala z McNeillovimi deiktičnimi kretnjami. Imitirajoče ali posnemovalne kretnje posnemajo predmet ali živo bitje in so lahko statične ali dinamične. Glede na imitacijo karakteristike neke vsebine pogovora, imajo pogosto tri elemente:

1. konstruktivni element izražanja pomeni prikaz neke zunanje značilnosti kakega predmeta ali živega bitja (npr. prikaz rogov kot značilnost krave-statična kretnja);
2. funkcionalni element temelji na vidni aktivnosti nekega predmeta (npr. kravo smo prikazali z rogovi, lahko pa imitiramo še njeno prežvekovanje - dinamična kretnja);
3. posledični ali konsekutivni element je oponašanje neke aktivnosti, najpogosteje pri človeku v odnosu do predmeta razgovora - v primeru krave prikažemo molžo, aktivnost človeka (molze mleko).

Dogovorjene kretnje so kretalno mimični znaki, ki so kodificirani in izražajo pojme z gibi rok, spremljanih z mimiko. Vsebujejo opisne, abstraktne znake in okrajšave. Teh je relativno manj od naravnih znakov, delimo pa jih v tri skupine (Podboršek, 1990):

1. Opisne kretnje izražajo določeno delo, značilno za posamezni predmet ali aktivnost. Za razliko od imitirajočih vsebujejo psihološko komponento, ker izražajo notranje, psihološko doživljanje. Doživljanje, ki nastane zaradi neke lastnosti predmeta in obogati kvaliteto izražanja kretnje (npr. sladko, grenko, nežno, itd.).
2. Abstrakne kretnje ne temeljijo na predmetih, ampak pomenijo abstraktne pojme. Ker nimajo nobene povezave s predmetnostjo, se jih je težje naučiti. Vendar je to potrebno, saj le tako postanejo razumljivi za vse. Mnoge od teh kretenj postanejo razumljive samo, če so spremljane skupaj z oralnim govorom.

3. Okrajšave so posebne kretnje, pri katerih ima lahko posamezna kretnja več pomenov, oziroma z eno kretnjo izrazimo celo misel, povemo cel stavek. Tak način komuniciranja je pri gluhih zelo pogost, navadno pa ga spremlja tudi izrazitejša mimika, npr. celo noč, vsak dan, mene to nič ne briga, sploh ne opazim tega, itd. Okrajšave ne vsebujejo slovničnih pravil in se pri njih ne uporablja govor, temveč samo kretnja, skupaj z obrazno mimiko.

Podborškova kretnje enostavno razdeli. Naravne kretnje, ki jih navede, bi lahko primerjala z Grombecovim razumevanjem kretenj, saj Podborškova s tem misli na kretnje, ki spremljajo govor, so del verbalnega komuniciranja. Za dogovorjene kretnje misli na tiste, ki se uporabljajo skupaj z govorom in tiste, ki se uporabljajo namesto govora. Grombeck jih je poimenoval konvencionalne geste, vendar je mislil le na tiste kretnje, ki jih uporablja govorec, ne pa na kretnje gluhonemih. Po mojem je najboljša McNeillova klasifikacija kretenj, saj je najbolj splošna in najbolj pregledna. V Kendonovem kontinuumu so vključene prav vse kretnje: od tistih, ki so spontane in jih govorec naredi nepremišljeno, pa do kretenj, ki so simboli in so uporabljene v znakovnem jeziku. McNeill poda primerjavo med kodiranimi znaki in nekodiranimi, spontanimi kretnjami znotraj istega vizualno-kinezičnega medija.

3. KOD IN KODI, KI TEMELJIJO NA JEZIKU

3.1 OPREDELITEV KODA

Kod je sistem znakov, ki ga uporabljamo za komuniciranje. Da je torej komunikacija uspešna, je potreben medij oz. kod, ki ga poznajo, razumejo in znajo uporabljati vsi udeleženci komunikacije. Govorica gluhih je primer, kjer kretnje postanejo simbol in so povezane v konvencionalen kod. Če hoče sliščeči razumeti gluhega, mora poznati kod, ki ga gluhi uporabljajo.

Nöth (1990) omenja dva pomena koda: institucionalni in kriptografski kod. Pri institucionalnem kodu misli na kod kot pravilo, ki določa družbeno obnašanje. Prvotno so takšni kodi obstajali v obliki knjige. Kodi družbenih institucij so iz vidika semiologije avtonomni semiotični sistemi. V nasprotju s kriptografskimi kodi, ugotavlja Nöth, institucionalni kodi posplošujejo sistem družbenih znakov in njihov pomen, ki obstaja le s to družbeno konvencijo. Iz pragmatičnega vidika ti kodi vplivajo na obnašanje s predpisovanjem, prepovedjo, dovoljenjem in možnostjo (Nöth, 1990: 206).

Kriptografski kodi so po Nöthu edini sekundarni znakovni sistem. So pravila, ki pretvarjajo primarni kod v neko skrito sporočilo. Skriti kod je korelacijsko sredstvo, ki pretvarja znake ali elemente znakov primarnega koda, običajno naravni jezik, v skriti kod (Nöth, 1990: 206).

Neko sporočilo je lahko kodirano v različnih kodih. Ključni element koda je njegova konvencionalnost. Kod je sistem pravil, ki imajo status konvencije. Konvencije so pravila, ki so obvezna in omogočajo, da lahko tisti, ki dekodira razume tistega, ki je enkodiral.

Različni avtorji različno definirajo kod. Nekateri podajajo ožjo definicijo koda kot korelacijskega sredstva. Spet za druge je kod sinonim za znakovni sistem. Buyssens in Mounin (v Nöth, 1990: 210) definirata kod kot sekundarni ali indirektni semiotični sistem (s funkcijo nadomeščanja primarnega semiotičnega sistema). Kod je po tej definiciji nasprotje jeziku, ki je direktni semiotični sistem. V tem smislu govorjeni jezik ni kod, ampak je pisava kodiranje govorjenega jezika.

Prieto (v Nöth; 1990: 210) prav tako zagovarja korelacijski koncept koda. Vendar pa razširi definicijo, saj ne vključuje le sekundarnih, ampak tudi primarne semiotične sisteme. Po Prietu je kod semiotična struktura, na kateri temelji pošiljateljevo in prejemnikovo poznavanje signalov. Čeprav Prieto razširi koncept koda in vključi jezik, je njegova definicija

nelingvističnih kodov ožja. Nelingvistični kodi so zanj preprosti, visoko konvencionalni sistemi s strogo enopomenskimi znaki.

Saussure je samo na kratko uporabil termin družbeni kod, ki se je nanašal na jezikovni sistem. Jakobson je bil tisti, ki je pod vplivom informacijske tehnologije sprejel dihotomijo: KOD in SPOROČILO, ki je nadomestil Saussurjev LANGUE in PAROLE (Nöth, 1990: 210).

Eco (v Nöth, 1990: 206) pojmuje kod kot katerikoli sistem simbolov ki, v skladu s prejšnjim dogovorom med pošiljateljem in prejemnikom, opisuje in predstavlja informacije. Razlikuje med kodi in sistemi. Vsak kod vključuje dva povezana sistema paradigmatških struktur, vsebinsko in izrazno strukturo.

Guiraud (1983: 52) definira kod kot sistem eksplicitnih družbenih konvencij. Njegovo področje semiotičnih kodov pokriva širok spekter kodov, ki vključujejo tudi estetske in poetične kode. Njegova klasifikacija temelji na dveh temeljnih razsežnostih znaka. Na eni strani je znak lahko ekspresiven ali pa logičen. Jezik je najpomembnejši kod, zato ga Guiraud izključuje.

Tako Guiraud loči naslednje kode: logični, paralingvistični, praktični in epistemološki kodi. Logični kodi prenašajo objektivno sporočilo. So visoko konvencionalni, racionalni, abstraktni. So univerzalno prenosljivi (jezik matematike in logike), so selektivni (področja, ki jih znak označuje, so jasno zamejena; meje znakov so zelo definirane). Guiraud med logične kode uvršča paralingvistične, praktične, epistemološke kode in »divjo misel«. Paralingvistične kode razdeli na posrednike, nadomestke in pomagala. Ti kodi spremljajo verbalno komunikacijo in jo nadgrajujejo. Pri posrednikih se zamenja samo forma izraza, ne pa vsebina govora. Npr. pisava je le oblika govora, vsebina pa je ista pri govoru in pisavi. Primer posrednikov so pisave: glagolica, Braillov zapis (za slepe). Te pisave so točno, natančno določene (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Z nadomestki jezika Guiraud misli na piktograme, ideograme in logograme. Nadomestki niso fonetski zapisi. Pri piktogramih gre za to, da so grafemi podobe. Gre za ikonične znake. Ne gre za grafični zapis, pač pa za zapis idej, ki jih besede nosijo. Arabske in vse zgodnje pisave so piktografske kar pomeni, da narišejo sliko stvari, pri tem pa direktno predstavljajo stvar na sliki. Ideogrami pa so prikazovanje idej. Gre za stopnjo višje, ker narišemo ideje. Logogrami so tisti znaki, ki vključujejo celo besedo. En grafični znak pomeni celo besedo, npr. &, \$ (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Pomagala so elementi neverbalne komunikacije. Ti kodi pridejo do izraza pri govorništvu ali v gledališču. Med te kode Guiraud uvršča prozodiko (nanaša se na rabo glasu za sporočanje-sprememba jakosti, višine, ritma, ... glasu); kod mimike in gestikulacije (kinezični kodi, ki imajo pripisano simbolno vrednost) in proksemični kod - gre za gibanje po prostoru (glej Guiraud, 1983).

Govorica gluhih po Guiraudu spada med nadomestke, saj ena kretnja predstavlja eno besedo ali idejo. Guiraud torej uvršča govoro gluhih in neverbalno komuniciranje med paralingvistične kode. Po drugi strani pa govori o kodih gestikulacije, ki imajo pripisano simbolno vrednost. Zato so kretnje pomagala. Vendar pa pri tem misli na kretnje, ki spremljajo govor. Zanj kretnje, ki sestavljajo znakovni jezik niso isto kot kretnje, ki so del neverbalnega komuniciranja. Če bi primerjala Guirauda in McNeilla, bi lahko ugotovila, da oba ločita kretnje, ki so spontane in spremljajo govor in po drugi strani kretnje, ki so del znakovnega jezika. Kretnje, ki jih McNeill uvršča na skrajno levo stran kontinuuma oz. jih imenuje gestikulacija, Guiraud imenuje pomagala. Kretnje, ki so del jezikovnega jezika in so na skrajni desni strani kontinuuma, pa Guiraud uvršča med nadomestke, saj nadomeščajo govor.

Guirauda bi lahko primerjala tudi z Rotom. Rot (1982: 125) govori o različnih funkcijah neverbalnega komuniciranja, od katerih je ena funkcija tudi zamenjava verbalnega komuniciranja z neverbalnim. Tu lahko različni neverbalni znaki (kretnja, mimika) pomagajo pri govoru ali ga nadomestijo. Tudi Guiraud govori o nadomestkih in pomagalih.

Poleg paralingvističnih kodov spadajo med logične kode tudi praktični kodi. Te razdeli na signale in programe. Primarna funkcija signalov je kodiranje delovanja v družbi. Signalizirajo prepovedi, opozarjajo in usmerjajo. Gre za prometne znake, vojaško signalizacijo, letalski in železniški promet. Za kode signalizacije je značilna visoka stopnja stroge konvencionalnosti, ki omogoča monosemičnost. Gre za mednarodno priznane sisteme signalizacije. Programi po drugi strani kompleksno koordinirajo delovanja. Omenja računalniške programe. Računalniško programiranje je v bistvu kodiranje. Poleg računalniških kodov so še tu tehnični kodi, organizacijski programi in programi formalno organizacijskih družbenih praks (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Tretja vrsta kodov, ki spada med logične kode, so epistemološki kodi, ki vključujejo znanstvene kode (taksonomije, algoritmi, kemijski simboli) in vedeževalske kode (astrologija). Za znanstvene kode je značilno, da hočejo biti čim bolj natančni, monosemični in denotativni. S tem ko znanost razvije svoje kategorije, razvije tudi taksonomije. To je sistem klasifikacij, npr. periodični sistem elementov. »Divja misel« so okultni sistemi. Gre za simboliko tradicionalnih verovanj. Logični kodi so tu manj vidni (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Poleg logičnih kodov Guiraud omenja tudi družbene kode. Sem uvršča znake identitete in znake ekspresivnega vedenja. Znaki identitete vključujejo objektivno in subjektivno os. Gre za znake pripadnosti neki skupini (grbi, zastave, totemi, uniforme, oznake, odlikovanja,

tetoviranje, šminkanje, frizura, imena, nadimki). Z znaki ekspresivnega vedenja Guiraud misli mimiko, gestikulacijo, ekspresivno rabo glasu, pravila vljudnosti (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Tretja skupina kodov so po Guiraudu estetski kodi. To so kodi, ki se pojavljajo v umetnosti, književnosti. Gre za simboliko (glej Škerlep, 1999/ 2000). Guirauda so kritizirali, ker je kode neverbalne komunikacije uvrstil k logičnim kodom, v bistvu pa spadajo k ekspresivnim znakom.

Za mojo diplomsko nalogo so pomembni logični kodi in med njimi predvsem paralingvistični kodi, med katere spada tudi znakovni jezik. Zato bom v nadaljevanju spregovorila o pisavi, ki spada med posrednike in o nadomestkih govora, kamor spada znakovni jezik.

3.2 PISAVA

Pisava je kod, sistem znakov za pisno sporazumevanje. Lahko bi potegnila vzporednico med pisavo in znakovnim jezikom, saj je pisava tudi nek nadomestek, ki nadomešča govorni jezik. Zamenjava govornega jezika s pisavo ne spremeni vsebine sporočila. Govor in pisava sta torej ekvivalentni manifestaciji jezika. Razlikujeta se le po vsebini izražanja.

Smer razvoja pisave je šel od piktogramov do ideogramov, pa naprej do logogramov in do fonetskega zapisa (glej Škerlep, 1999/ 2000).

Standardne definicije pisave poudarjajo njene simbolične, grafične in lingvistične značilnosti (Nöth, 1990: 259):

1. pisava kot vizualni simbol

Pisava je sistem človekove medsebojne komunikacije s pomočjo vidnih znakov (Geld v Nöth, 1990: 259). Kasneje Geld definira pisavo kot sistem ali sredstvo posnemanja s pomočjo konvencionalnih označevanj, oblik, barv predmetov. Nöth (1990: 259) meni, da ta definicija ne vključuje akustičnih znakov in nesistematičnih podob. Prav tako ne razlikuje med pisavo in drugimi grafičnimi simbolnimi kodami, kot so npr. prometni znaki in slikovni simboli.

Jensen (Nöth, 1990: 259) omenja dva različna aspekta pisave.

Prvi aspekt poudarja, da je pisava omejena na trdno podlago, uporabljajo se različne grafične aktivnosti (risanje, praskanje), drugi aspekt pa obravnava komunikativno funkcijo pisave in pravi, da je pisava naslovljena na drugo osebo. Lahko je naslovljena tudi na avtorja kot pomoč, da si avtor zapomni določene stvari. Prvi aspekt poudarja vsebino izražanja pisave. Drugi aspekt pa se nanaša na funkcijo pisave. Podaja razliko med pisavo in govornim jezikom in razliko med pisavo in arhaičnimi podobami (Nöth, 1990: 259). Pisavo bi lahko primerjala z znakovnim jezikom. Za oboje se uporablja vizualni kanal. Kot je pisava omejena na trdno podlago, je znakovni jezik omejen na položaj pred njegovim uporabnikom. Torej sta oba omejena na nek prostor in oba imata komunikacijsko funkcijo.

pisava kot jezik

Chao (v Nöth, 1990: 259) meni, da vizualni simboli niso sami po sebi pisava. Pisava so šele takrat, ko so tesno povezani z jezikom. Nöth ugotavlja, da ta standardna definicija identificira jezik s pomočjo govornega jezika. Pisavo označi kot sekundarni semiotičen sistem, ki izhaja iz jezika. Tudi tu bi lahko naredila vzporednico z znakovnim jezikom oz. s kretnjami. Kretnje, ki so nadomestek govornega jezika, same po sebi nimajo pomena. Kretnje postanejo del znakovnega jezika šele takrat, ko so tesno povezane z jezikom. Nöth meni, da je sistem grafičnih simbolov lahko sistem pisave samo, če ima isti komunikacijski potencial, kot

ga ima govorni jezik. Nadalje meni, da ta kriterij izključuje vizualne kode kot so prometni znaki, arhaični piktogrami, podobno kot so pri znakovnem jeziku izključene naključne kretnje, ki nimajo pomena. »Pisava je kanal ali medij lingvistične komunikacije. Ena od specifičnih značilnosti pisave je njena multilinearost in multidimenzionalnost« (Nöth, 1990: 259).

Hockett (v Nöth, 1990: 260) podaja razlike med pisavo in govornim jezikom. Meni, da je pri pisavi vokalno-avditorni kanal govora zamenjan z vizualnim kanalom. Nadalje omenja, da ima v primerjavi z akustičnim komuniciranjem vizualni kanal pomankljivosti (npr. pisanje in branje v temi nista možna). Hockett tudi ugotavlja, da pisava ne more vsebovati celotnega potenciala vizualnega kanala in ker obstaja časovni presledek med branjem in pisanjem, se neverbalna vizualna sporočila izgubijo. Podobno, kot je ugotovil Hockett, da je pri pisavi uporabljen vizualni kanal, tudi komunikacija s kretnjami ni mogoča v temi. Razlika je v tem, da pri znakovnem jeziku ni časovnega presledka, saj poteka kretanje in branje kretenj sočasno.

Kot drugo razliko med pisavo in govorom Hockett (v Nöth, 1990: 260) navaja razširjen prenos, ki je značilen za govor, pisava pa dovoljuje le usmerjen prejem sporočila. Po Hockettu je ena od posledic te omejitve pisave, da branje, v primerjavi s poslušanjem, zahteva višjo stopnjo pozornosti na vir informiranja. Če bi to prenesla na znakovni jezik, bi lahko rekla, da je pri njem prav tako značilna visoka stopnja pozornosti na človeka, ki kreta, saj je zanj prav tako značilen razširjen prenos.

Tretja razlika med pisavo in govorom je po Hockettu v večji specializiranosti pisave, saj pisanje in branje zahtevata višji energijski napor in tehnične spretnosti v primerjavi z govorjenjem in poslušanjem. Pri pisavi je zato mogoče besedilo bolj popravljati in urejati kot pa pri govoru. Pri znakovnem jeziku besedila ni mogoče popravljati in urejati, kot je to mogoče pri pisavi.

Kot naslednjo razliko Hockett (v Nöth, 1990: 260) navaja presnemavanje in shranjevanje, ki je mogoče pri besedilu, ki je napisano, medtem ko je pri govoru to shranjevanje informacij omejeno. Tudi pri znakovnem jeziku je to shranjevanje omejeno.

Po Hockettu (v Nöth, 1990: 260) je naslednja značilnost pisave njena multidimenzionalnost. Meni, da je za govor značilna stroga enolinearnost, medtem ko je pisava prav tako v osnovi linearna, vendar je dimenzionalno bolj fleksibilna, saj ima njena linearnost lahko več

različnih smeri. Ta linearnost je lahko presežena z dvo-dimenzionalnimi vzorci. Nadalje Hockett govori o smeri pisanja in pravi, da je to le ena od karakteristik, ki je značilna za individualni sistem pisave. Smer levo-desno je značilnost arabskih pisav. Smer od zgoraj navzdol in levo-desno je značilnost stare kitajščine. Hockett meni, da poleg teh konvencionalnih vzorcev linearnosti lahko pisanje in branje vsebujeta tudi dvo-dimenzionalnost. Pisanje v tabelah, stolpcih, matricah, odstavkih, krogih ali drugih vzorcih (kot je značilno za vizualno poezijo ali oglaševanje) so način lingvističnega izražanja, ki ga ni mogoče prevesti v govor. Ti primeri, pravi Hockett, kažejo, da imajo pisci in bralci besedil višjo stopnjo izbire pri predelavi jezika, kot jo imajo govorniki in poslušalci. Znakovni jezik je multidimenzionalen, vsaka kretnja svoj položaj, smer in lego.

Zadnja, šesta, razlika med pisavo in govorom je komunikacija, ki je primarna funkcija govornega in pisanega jezika. Hockett (v Nöth, 1990: 260) meni, da ima pisava poleg te funkcije še dve glavni sekundarni funkciji: magično in poetsko funkcijo. Magična funkcija črk so skrivnostni in magični znaki. Poleg akustične poetične dimenzije govornega jezika obstaja tudi vizualna poetska dimenzija pisave.

Semiološka proučevanja pisave je mogoče razdeliti na dve področji. Nekateri avtorji obravnavajo pisavo kot sekundarni, nadomestni semiotičen sistem, ki izhaja iz primarnega sistema govornega jezika. Tako Saussure opredeljuje pisavo kot sistem, ki je sekundaren in je podrejen govornemu jeziku. Drugi predlagajo proučevanje pisave kot avtonomnega sistema, sistema »sui generis«, ki ga je mogoče proučevati neodvisno od govora (Nöth, 1990: 262). Tudi Guiraud obravnava pisavo kot podrejeno jeziku, kar sem omenila že v prejšnjem poglavju pri klasifikaciji kodov. Tudi pri njem je pisava primerljiva z znakovnim jezikom, saj sta oba paralingvistična koda, ki spadata pod logični kod.

3.3. NADOMESTKI JEZIKA

Kot sem omenila že v prejšnjem poglavju, bi lahko znakovni jezik primerjala s pisavo, ki nadomešča govor oz. je druga oblika govora. Obstajajo namreč različni sekundarni kodi, katerih znaki so oblikovani na modelu primarnega lingvističnega koda in se imenujejo nadomestki jezika. Tudi Guiraud govori o nadomestkih jezika, med katere uvršča piktograme, ideograme in logograme.

Nöth (1990: 287) razločuje med nadomestki govora (»speech surrogates«) in nadomestki pisave (»derivatives of writing«).

3.3.1 Nadomestki govora

Nöth (1990: 287) kot nadomestka govora omenja jezik bobnov in piščali (»drum and whistle language«) in znakovni jezik. Jezika bobnov in piščali sta arhaična nadomestka govora, ki sta se večinoma uporabljala za komuniciranje na daljavo. To so predvsem gorata področja, kjer so bili ljudje daleč drug od drugega, ločevala jih je velika razdalja (Nöth, 1990: 287). Jezik bobnov je takojšnja in naravna reprodukcija govora. Je zapis, ki ga lahko razume vsaka oseba, ki ga pozna (Gaines, 1996: 203). Govor je tako nadomeščen z zvoki bobnov ali piščali. Informacije se sprejemajo po oralnem kanalu tako kot pri govoru, vendar pa gre za nadomestek govora.

Poleg jezika bobnov in piščali je nadomestek govora tudi znakovni jezik. Vendar pa se ne strinjajo s tem vsi avtorji. Nöth (1990: 287) ugotavlja, da obstajata dva pogleda na znakovni jezik. Prvi pogled pravi, da je znakovni jezik nadomestek govora, je nadomestni kod. Ima iste značilnosti kot jezik bobnov in piščali. Tako je znakovni jezik resnični nadomestek za govor. Avtorji, ki zagovarjajo ta pogled, so Stern, Umiker, Sebeok, Adler. Tudi Kroeber in Mallery (v Gaines, 1996) menita, da so kljub bogastvu in izdelanosti znakovnega jezika in lepoti kretnje, te oblike komuniciranja nadomestek za govor in so odvisne od oralnega govornega sistema. Znakovni jezik je torej po njunem mnenju nadomestek govora in ni avtonomen sistem. Tudi Guiraud znakovni jezik obravnava kot nadomestek jezika in ga uvršča med logične kode.

Drugi pogled na znakovni jezik, ki ga podaja Nöth (1990: 287) zagovarja, da je znakovni jezik primarni kod, ki ima direktno semiotično funkcijo. Avtorja, ki podpirata ta pogled, sta Buysens in Stokoe (v Nöth, 1990: 287). Po tem pogledu znakovnega jezika ni mogoče nadomestiti. Za tiste, ki se rodijo gluhi, je to prvi jezik. Znakovni jezik in pisava imata po Nöthu večjo semiotično avtonomijo, kot pa nadomestki jezika. Zato znakovni jezik glede na njegovo definicijo ni nadomestek jezika.

3. 3. 2 Nadomestki pisave

Poleg kodov, ki nadomeščajo govor, obstajajo tudi kodi, ki nadomeščajo pisavo. Vendar pa tu Nöth (1990: 290) podaja dve semiotični strategiji nadomeščanja pisnega jezika. Lahko gre za nadomeščanje elementov prve artikulacije, to je nadomeščanje besed. Tako obstajajo različni besedni kodi. Kriptografija oz. tajnopis je primer, kjer skrivni kodi nadomeščajo besede osnovnega jezika. Gre za besedilo, ki vsebuje znake s prikritim sporočilom. Nadalje govori avtor o nadomeščanju elementov druge artikulacije, to je nadomeščanje črk. Primer tega nadomeščanja elementov so različni abecedni kodi. Nadomeščanje elementov artikulacije drugega reda ne zahteva poznavanje osnovnega jezika, razen njegove abecede. Različni abecedni kodi razširjajo medij pisanja v korist ljudem z določeno motnjo (Braillova pisava, ročna abeceda) ali za namen telekomunikacije (Morsova pisava). Za abecedne kode je značilno, da so nadomestek črk v osnovnem jeziku. Črke so prenesene v vizualni ali akustični nepisni kod (Nöth, 1990: 290).

V nadaljevanju bom opisala nekaj značilnosti nekaterih abecednih kodov. Ti kodi so torej resničen nadomestek jezika in ne morejo obstajati kot avtonomen sistem, ki ga bi bilo mogoče primerjati z jezikom. Za mojo diplomsko nalogo je zanimiva predvsem enoročna abeceda, ki je pomembna pri komunikaciji gluhih. V govorici gluhih sta torej uporabljena nadomestek govora (znakovni jezik), v katerega je vključena poleg kretenj in mimike tudi prstna abeceda, ki je v osnovi nadomestek pisave.

A: MORSEJEVA ABECEDA

Slika 3.1: Prikaz Morsejeve abecede

A	.-	N	-.	0	----
B	-...	O	---	1	.----
C	-.-. .	P	.-.	2	..---
D	-..	Q	--.	3	...--
E	.	R	.-.	4-
F	.-.	S	...	5
G	--.	T	-	6	-....
H	U	..-	7	--...
I	..	V	...-	8	---..
J	.---	W	.-.	9	----.
K	-.-	X	-.-	pika	.-.-.
L	.-..	Y	-.--	vejica	--..--
M	--	Z	--..	vprašaj	..--..

(vir: <http://www.babbage.demon.co.uk/morseabc.html>, dne 19. 05. 2003)

Morsejeva abeceda je prvi primer nadomeščanja elementov druge artikulacije, to je črk. Prenašamo jo lahko z zastavicami, piščalko, lučjo, zrcalom, trkanjem na steno, zakrivanjem in odkrivanjem ognja, dimom, itd. (<http://www.e-skavt.rutka.net/morse>). Ker je Morsejevo abecedo mogoče prenašati na različne načine, je poleg vizualnega kanala uporabljen tudi slušni kanal. Gre za nadomestek pisave, ki ga je torej mogoče dojemati na različne načine.

Nöth (1990: 207-209) ugotavlja, da Morsejeve črke niso znaki, ampak le elementi znaka. Morsejeva črka ... ne izraža sporočila, ki bi imelo pomen. Le ko so te črke kombinirane v sporočilo, npr. ... - - - - ... (SOS), dobijo Morsejevi signali direkten pomen 'NA POMOČ'. Vsak element koda je znak, čeprav predstavlja le črko ali fonem direktnega koda. Tako je Morsejev signal . - znak črke A, signal - . . . predstavlja črko B. Z drugimi besedami povedano: obstaja označevalec . - , ki se nanaša na označenec (črka A) . Morsejev kod ni binaren kod, ker poleg točke in črtice vsebuje še dva distinktivna elementa: presledek, ki ga predstavljata dve piki (za določitev meje med črkami) in presledek, ki predstavlja pet pik za ločitev med besedami (Nöth, 1990: 219).

B. BRAILLOVA PISAVA (ABECEDA)

Slika 3.2: Prikaz Braillove abecede

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m
⠁	⠃	⠉	⠙	⠑	⠋	⠗	⠈	⠊	⠚	⠅	⠇	⠓
n	o	p	q	r	s	t	u	v	w	x	y	z
⠝	⠕	⠖	⠞	⠗	⠎	⠟	⠥	⠦	⠵	⠸	⠹	⠺
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0			
⠼	⠠	⠡	⠢	⠣	⠤	⠥	⠦	⠧	⠨	⠩	⠪	⠫
,	:	:	.	!	()	"	"	'	'	-	—
⠂	⠆	⠇	⠈	⠉	⠊	⠋	⠌	⠍	⠎	⠏	⠑	⠒

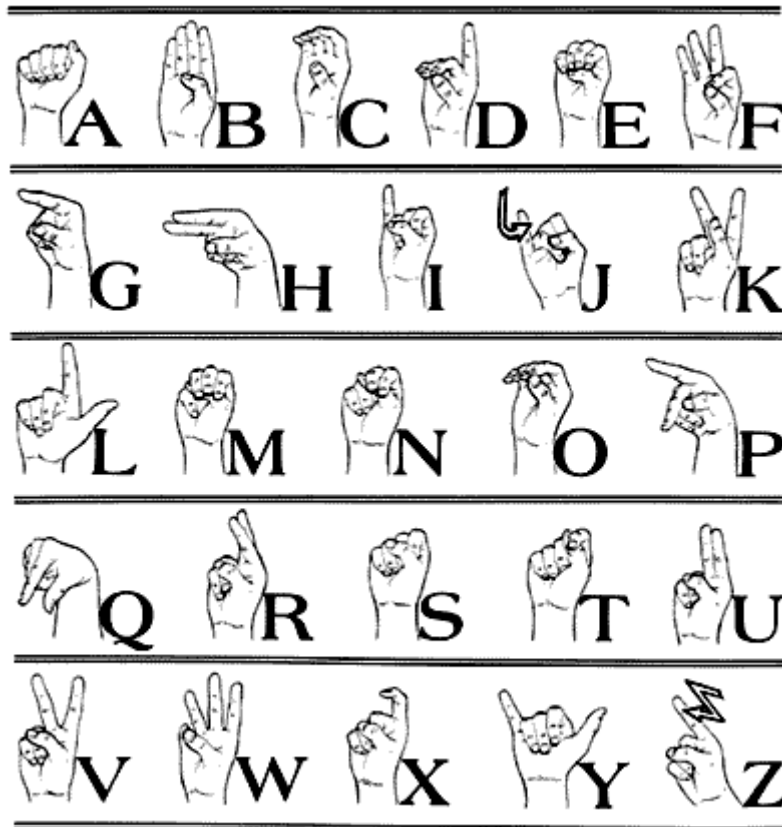
(vir: <http://www.cnib.ca/eng/publications/pamphlets/sixdots/6dots.htm>, dne 19. 05. 2003)

Beseda Braille se lahko nanaša na Braillovo pisavo ali na eno od mnogih Braillovih kodov. Braillova pisava je niz celic, ki so oblikovane tako, da je mogoče branje z dotikom. Običajno imajo celice od ene do šest pik. Posamezna pika ima v celici različne pozicije. Lahko se nahaja v enem od dveh stolpcev in treh vrstic. Pisava je sestavljena iz vseh 63 možnih braillevih »vzorcev pik«, ki jih je mogoče oblikovati. V nasprotju z vsemi ostalimi pisavami, celice pri Braillovi pisavi nimajo konvencionalnega pomena. Pomen določene Braillove celice je določen z braillovim kodom, ki je uporabljen (<http://www.dotlessbraille.org/organizacij/AboutBraille.htm>).

Braillov kod ima funkcijo razširjanja obsega medija pisanja v korist prizadetih. V tem primeru so to slepi. Tip je tisti kanal, ki je tukaj primaren za sprejemanje sporočila. Če primerjam Braillovo pisavo z Morsejevo, lahko vidim, da sta obe substituta abecede.

C. ROČNA ABECEDA GLUHIH

Slika 3.3: Prikaz ročne abecede gluhih

(vir: <http://www.teachervision.com/lesson-plans/lesson-2152.html>, dne 19. 05. 2003)

Za ročno abecedo gluhih je značilno, da je vsaka črka predstavljena s položajem prstov na roki. Ta sistem je prvi razvil Abbe Charles Michel De l'Epee .

Ročne abecede so podkodi modernega znakovnega jezika. Večina kretanih sporočil je kodiranih brez nanašanj na ročno abecedo. So suplementarni kodi znakovnega jezika gluhih., substituti za črke osnovne abecede. Gre za medsemiotičen prenos (»intersemiotic translation«), kar pomeni da so črke latinske abecede prenesene v vizualen ali akustičen nepisan kod (Nöth, 1990: 281). Več o ročni abecedi gluhih bom spregovorila v četrtem poglavju.

D. ROČNA ABECEDA SLEPIH IN GLUHIH (DEAFBLIND MANUAL ALPHABET)

Slika 3.4: Prikaz ročne abecede slepih in gluhih

(vir: <http://www.deafblind.com/card.html>, dne 19. 05. 2003)

Abeceda gluhih in slepih je najboljši način komuniciranja za nekoga, ki je gluhi in slep. Potrebno je uporabiti našo desno roko in prijateljevo (ki je gluhi in slep) levo roko.

A Dotakni se vrha prijateljevega palca.

B Združi konce svojih prstov in jih položi v prijateljevo dlan.

C Uporabi svoj kazalec in delaj krožne gibe, ki se začnejo na notranji strani prijateljevega palca in končajo na vrhu njegovega kazalca.

D Oblikuj črko D s pomočjo svojega palca in kazalca in ju položi na prijateljev kazalec.

E Dotakni se konice prijateljevega kazalca.

F Oblikuj obliko črke F s pomočjo prvih dveh prstov, ki sta skupaj in ju položi čez prijateljev kazalec.

G Stisni svojo pest in jo položi na prijateljevo dlan tako, da je mezinec na dnu.

H Položi svojo odprto roko čez prijateljevo dlan in jo premakni čez njegove prste in v stran od roke.

I Dotakni se konice prijateljevega sredinca.

J Dotakni se vrha prijateljevega sredinca in potegni svoj prst navzdol po dlani in po palcu navzgor.

K Upogni svoj kazalec in položi njegovo zgornjo polovico ob prijateljev kazalec.

L Položi svoj kazalec ob prijateljevo dlan.

M Položi svoje prve tri prste čez prijateljevo dlan.

N Položi svoja dva prsta čez prijateljevo dlan.

O Dotakni se vrha prijateljevega prstanca.

P Drži konico prijateljevega kazalca med svojim palcem in kazalcem.

Q Popolnoma obkroži temelj prijateljevega palca s svojim palcem in kazalcem.

R Upogni svoj kazalec in ga položi čez prijateljevo dlan.

S Pograbl prijateljev mezinec s svojim kazalcem.

T Dotakni se roba prijateljeve dlani na robu, ki je nasproti palca.

U Dotakni se konice mezinca.

V Naredi obliko črke V s svojima prvima prstoma in ju položi na prijateljevo dlan.

W Zgrabi zgornji rob prijateljevih prstov tako, da upogneš svoje prste okrog njih.

X Naredi križ tako, da položiš svoj kazalec preko vrha prijateljevega kazalca.

Y Položi svoj kazalec med prijateljev palec in kazalec.

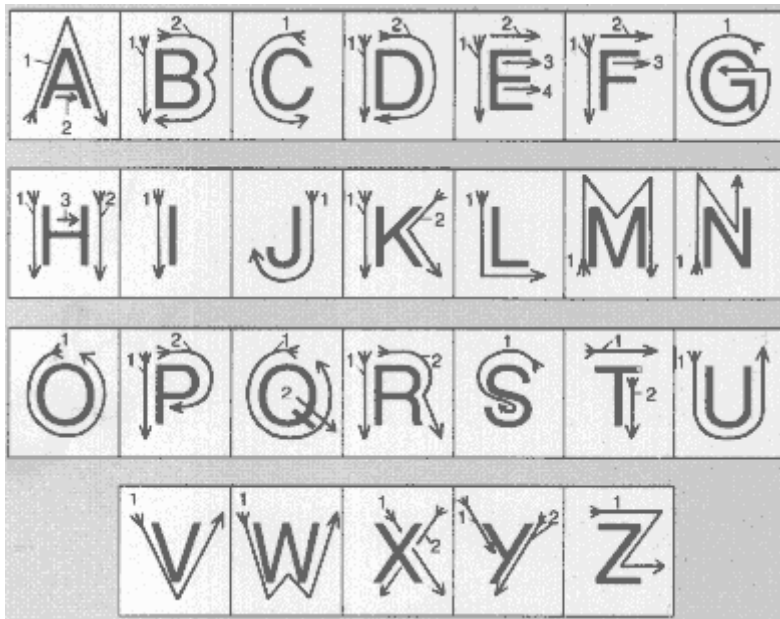
Z Položi konice svojih prstov ob prijateljevo dlan ali položi zunanji rob svoje roke ob prijateljevo dlan.

DA Potrka dvakrat na prijateljevo dlan.

NE Naredi gib, kot da hočeš nekaj odstarniti, na prijateljevi dlani.

E. ABECEDA VELIKIH TISKANIH ČRK (BLOCK ALPHABET)

Slika 3.5: Prikaz abecede velikih tiskanih črk

(vir: <http://www.deafblind.com/card.html>, dne 19. 05. 2003)

Desni kazalec položimo na levo dlan osebe, ki je gluha in slepa. Kazalec si predstavljamo kot pisalo. Z njim pišemo na dlani, kot bi pisali po papirju. S kazalcem se riše jasne oblike velikih črk na dlan osebe, ki je slepa in gluha. Za vsako črko je potrebno uporabiti celotno dlan. Črke naj bodo velike in jasne. Posamezno črko je potrebno položiti na vrh prejšnje. Po koncu vsake besede je potrebno narediti premor, da oseba, ki je gluha in slepa, sledi temu, kar hočemo povedati.

To so torej primeri nadomestkov govora in pisave. Gluhi so skupina ljudi, ki zaradi okvare sluha uporabljajo vizualni kanal. Z branjem nimajo težav, ker vidijo. Ne morejo pa slišati, zato se uporablja nadomestek govora. Znakovni jezik je tisti, ki nadomešča govor. Znakovni jezik pa poleg kretenj, ki nadomeščajo posamezno besedo, vključuje tudi ročno abecedo in mimiko obraza. V govorici gluhih se prepletata kretnje (nadomestek govora) in ročna abeceda (nadomestek pisave).

4. KOMUNIKACIJA GLUHONEMIH

4.1 POMEN KOMUNIKACIJE ZA GLUHONEME IN TOTALNA KOMUNIKACIJA

Gluhota je nevidna motnja, ki je ljudje ne opazijo, dokler ne pridejo v stik z gluhim človekom. Dejstvo, da otrok ne sliši, se najbolj pozna pri njegovem razvoju jezika oz. komunikacije nasploh. Ta je pri večini gluhih in naglušnih otrok drugačna kot pri sličičih otrocih. Skupina gluhih in naglušnih je zelo heterogena. Gluhost je posledica hudih sprememb v polžku, slušnih poteh ali jedrih. Glede na vzročnost lahko gluhost delimo na podedovano (hereditarno), prirojeno (kongenitalno) in pridobljeno (akvizirano). Gluhe in naglušne osebe imajo svoje specifične potrebe na področju svoje govorne komunikacije. »Prav s tega vidika je ta invalidna populacija zelo heterogena glede uspešnosti impresivnega in ekspresivnega segmenta govorno-socialnega (verbalnega in neverbalnega) komuniciranja« (Juras, 1989: 10).

Juras (1989: 10) deli gluhe na več skupin. Skupina prelingvalno gluhih je najbolj prizadeta skupina. Osebe iz te skupine imajo najbolj izrazite specifične potrebe na področju govornega komuniciranja. Če te osebe niso bile takoj, že v prvem letu starosti, podvržene surdološki rehabilitaciji, potem postanejo gluhoneme. Gib (gesta, mimika in pantomima) predstavljajo zanje naravno izrazno sredstvo, medtem ko vizualno sprejemajo sporočila. Osebe iz te skupine se niso naučile glasovno-jezikovnega sporazumevanja na podlagi slušnega doživljanja. Pri njih ni avditivne in lingvistične zaznave, zato je njihov osrednji zaznavni kanal vizualno doživljanje (z očmi). Pri govorno-socialnem sporazumevanju uporabljajo neverbalni sistem komunikacije, predvsem kinezične oblike: gib, mimiko in pantomimo (Redžepovič, 1995: 34).

Druga skupina je po Jurasu skupina postlingvalno gluhih oseb, ki se bistveno razlikuje od prejšnje. Osebe iz te skupine so si namreč pridobile avditivno spoznanje o svetu zvokov ter so se naučile glasovno-jezikovno komunicirati. Posebne težave se pojavijo pri sprejemanju ustnih sporočil sogovornika. Sporočila ne slišijo, vendar ga lahko delno vidijo, ko ga odčitajo z obraza in ust sogovornika. Ta skupina je zelo blizu populaciji, ki sliši. Osebe iz te skupine so kasneje oglušele in so spontano, s poslušanjem, osvojile glasovno-jezikovno sporazumevanje. Obvladajo avditivne in lingvistične zaznave (Redžepovič, 1995: 35).

V skupini naglušnih oseb je več podskupin, glede na čas nastopa naglušnosti in glede zmožnosti (po kakovosti in intenzivnosti) slušnega doživljanja. Juras (1989: 10) našteva samo najbolj izrazite skupine prelingvalno in postlingvalno naglušnih oseb (težje, srednje in lažje naglušni).

Prelingvalno naglušne osebe se v veliki meri poslužujejo vizualnega doživljanja pri »odčitavanju« glasovnega koda s sogovornikovega obraza in z ustnic. Uporabljajo torej tudi kinezične oblike govornega komuniciranja. Otroke iz te skupine je lažje usposobiti za glasovno-jezikovno komunikacijo kot prelingvalno gluhe otroke (Redžepovič, 1995: 34). Vsaka od omenjenih podskupin naglušnih oseb ima torej svoje specifične govorno-komunikacijske potrebe in možnosti. Prelingvalno težje naglušeni posamezniki imajo največje

težave. Nasprotno pa so postlingvalno lažje naglušene osebe na področju glasovno-jezikovnega sporazumevanja najbližje tistim, ki slišijo. Torej ne obstaja edinstvena populacija s poškodovanim sluhom.

Juras omenja surdologijo. »Surdologija je veda o negi, vzgoji, izobraževanju in rehabilitaciji gluhih in naglušnih oseb. Ima večstoletno tradicijo, vendar pod različnimi imeni kot: surdopedagogika, specialna pedagogika gluhih in naglušnih, njihova rehabilitacija in podobno« (Juras, 1989: 10).

Juras prav tako omenja surdološko komunikologijo, ki ima v surdologiji posebno mesto. »Ukvarja se s celotno govorno-socialno komunikacijo gluhih in naglušnih oseb ter z zakonitostmi razvoja vseh govorno-komunikacijskih veščin te populacije« (Juras, 1989: 10). Zgodovina surdopedagogike obravnava tudi zgodovino komunikologije glede na filozofska, lingvistična in druga vprašanja v zvezi z gluhihimi in naglušnimi osebami.

Obstajata dva pogleda na gluhoti (Kuplenik, 2002: 29):

1. Klinični oziroma patološki model:

Ta model pri gluhoti poudarja tisto, česar ni (sluh). Gluhi se ne razlikujejo od slišočih samo po tem, da ne slišijo. Res je, da ravno zaradi tega potrebujejo včasih prilagoditve: ne morejo poslušati radia, gledati oddaj na televiziji, če niso podnaslovljene, ne morejo se pogovarjati s slišočimi, če ti ne poznajo znakovnega jezika... Tudi če znajo dobro odgledovati (tj. brati iz ustnic) in se lahko pogovarjajo s slišočim sogovornikom, ne morejo slediti pogovoru v skupini. Prav te značilnosti jih razlikujejo od drugih.

2. Sociološki model:

Ta model pri gluhoti poudarja tisto, kar je drugačno (jezik in kultura skupnosti njegovih uporabnikov). Ta drugi vidik je znakovni jezik. Ta se je razvil v skupnosti gluhih. Je drugačen od govornega jezika in s seboj nosi vse, kar je značilno za življenje kake jezikovne skupnosti: miselnost, kulturno identifikacijo, besedno umetnost. Gluhi predvsem v tujini (ZDA, Skandinavija) nase gledajo kot na jezikovno manjšino, ne kot na invalide.

Pri razvoju veščin govorno-socialne komunikacije pri skupini gluhih je potrebno biti zelo previden. Juras (1989: 11) navaja več stopenj. Prva je znakovna metoda razvoja komunikacije (»the sign method«), druga je akustična metoda (»the oral/aural & the acoustic method«) in zadnja je kombinirana-simultana metoda (»the combined method«) z vsemi spremljajočimi postopki, kot sta odčitavanje z obraza in ust sogovornika (»the lipreading«) in sistem usta-roke (»the mouth-hand system & cued speech system«). Za vsako skupino znotraj heterogene skupine slušno prizadetih (prelingvalno gluhe osebe, naglušne osebe, postlingvalno gluhe osebe) je potrebno izbrati pravilno metodo, da bo govorna komunikacija dosegla čim večji uspeh. To je filozofija totalne komunikacije.

»Totalna komunikacija je sinteza vseh surdološko-komunikacijskih prizadevanj, pa tudi akcij samih gluhih in naglušnih ljudi pri njihovem prizadevanju za čim večji uspeh na področju govorne komunikacije. S tem ni ogrožen noben komunikacijski sistem niti oblika. Vsak posameznik ima na razpolago humano razrešitev komunikacijskih možnosti« (Juras, 1989: 11).

Filozofijo totalne komunikacije je pri heterogeni populaciji ljudi s poškodovanim sluhom potrebno uporabljati zelo previdno. Pri prelingvalno gluhih osebah je uporabljena najprej neverbalno, nato se nadaljuje z verbalno, pa tudi z glasovno-pisno-jezikovno komunikacijo.

Najuspešnejša oblika govorne komunikacije posameznika se razvija v odvisnosti od individualnih sposobnosti. Pri naglušnih osebah se poskušajo izkoristiti preostale slušne sposobnosti za razvoj glasovno-jezikovnega sporazumevanja. Tudi pri njih se oblikujejo veščine za oba komunikacijska sistema (neverbalni in verbalni) ter za njima pripadajoče oblike. Vendar pa posameznik sam izbere načine, ki so zanj najbolj učinkoviti. Pri postlingvalno gluhih osebah se zmanjša sprejem ustnih sporočil sogovornika. Ta sprejem temelji na izoblikovani veščini »odčitavanja« glasovnega jezika z obraza in ust sogovornika. Vendar pa je tudi njih potrebno seznaniti z neverbalnim sistemom komuniciranja, da se bodo lahko v solidarnosti z drugimi osebami s poškodovanim sluhom uspešneje sporazumevali (Juras, 1989: 11).

Lobnik Zorko (1999) meni, da pristop totalne komunikacije predpostavlja, da iz gluhega otroka ne smemo na silo delati sliščega, ker je pač drugačen. »Družine, ki uporabljajo totalno komunikacijo, ponujajo gluhemu otroku naraven in jasen način komunikacije« (Lobnik Zorko, 1999: 63).

Totalna komunikacija lahko tako vsebuje vse ali le nekatere od načinov komuniciranja: govor, odgledovanje, poslušanje s pomočjo slušnega aparata, prstno abecedo, izvorni znakovni jezik, slovenščino v kretnjah, simultani način (ustna in znakovna komunikacija skupaj), geste, pantomimo, vizualne pripomočke (filmi, diapozitivi, video, računalniki itd.) (Lobnik Zorko, 1999: 63).

Totalna komunikacija se je pojavila že v 16. stoletju, od leta 1950 pa je njen razvoj hitrejši. Takrat se pojavi potreba po sintetiziranju vseh dotodanjih smeri surdološke komunikologije za uspešno praktično komunikacijo gluhih in naglušnih ljudi (Juras, 1989: 11). »Pomembno je spoznanje, da je uvajanje totalne komunikacije v vse sisteme življenja za gluhe naša skupna dolžnost in da niso več pomembne politične meje, saj je znakovni jezik gluhih-gestikulacija ena od poti združevanja gluhih v Evropi in v svetu« (Redžepovič, 1990: 26).

Pri komuniciranju z gluhih ali naglušnim človekom je potrebno, da smo obrnjeni proti tej osebi. Med pogovorom se ne premikamo, govori le ena oseba in ne več hkrati. Komunikacija z gluhih človekom se torej razlikuje od komunikacije s sliščim, saj zahteva večjo pozornost, ker je potrebno uporabiti vid. Potrebno si je vzeti čas in se gluhi osebi posvetiti.

4.2 ZNANSTVENI TEMELJI IN METODE TOTALNE KOMUNIKACIJE

Totalno komunikacijo sestavljata verbalno in neverbalno komuniciranje. Njuna uporaba je odvisna od stopnje okvare. Otrok, ki je od rojstva gluha, se bo najprej naučil znakovnega jezika. Obstajajo različni temelji, ki strukturirajo stališča sodobne totalne komunikacije. Savić (1989: 13-16) govori o treh takih temeljih: lingvistični, filozofski in surdopedagoški temelji.

Pri lingvističnih temeljih Savić govori o treh naukih: nauki Romana Jakobsona, nauki Ferdinanda de Saussurja in nauki Louisa Hjelmsleva.

Kot prvega predstavnika lingvistične teorije Savić omenja Jakobsona. Avtor ugotavlja, da Jakobsonova teorija informacije temelji na distinktivnih značilnostih, ki jih daje binarnost omrežja besed. Preneseno na druge komunikacijske sisteme imajo kinemične geste odločilno vlogo v nepopolnih jezikovnih sistemih. Za Jakobsona je značilna atomizacija jezika. Jakobson je zreduciral foneme na sisteme distinktivnih značilnosti in binarnih opozicij. Znotraj binarnega sistema distinktivnih lastnosti je vsak fonem strukturalno karakteriziran z lastnostmi, ki jih ima in z lastnostmi, ki jih nima. Savić meni, da je možno izolirati iste elemente kot nastopajo v strukturalistični analizi jezika: distinktivne poteze, binarnost, kot je to počel Jakobson. Jakobsonova prva značilnost v semiologiji ostaja prednost jezika (in jezikovnega) pred vsako drugo prakso.

Hjelmslev je svojo lingvistiko izpeljal v teorijo o znaku sporazumevanja, ki sploh ni nujno jezikovne narave. Prizadeval si je za »metajezik«, s kakršnim se sporazumevajo gluhi po vsem svetu, in razvijal splošno teorijo o znakih v komunikaciji (glej Savić, 1989).

Saussure (v Škerlep, 1999/2000) je izjavil, da znaki ne obstajajo, ampak obstajajo razlike med njimi. Poleg razlik in nasprotij je Saussure opredelil še dva strukturalna odnosa znotraj jezika: sintagma in paradigma. Paradigmatski odnosi obstajajo med lingvističnimi elementi, ki imajo lahko isto pozicijo znotraj istega konteksta. Sintagmatski odnosi so odnosi med elementi, ki si sledijo ali so v kombinaciji.

Ti trije avtorji so torej postavili lingvistične temelje komunikacije s kretnjami. Savić (1989: 14) nadalje pravi, da je lingvistika kot znanost o jeziku postavila znanstvene temelje o gesti kot jezikovnem sistemu znakov, ki rabijo komunikacijo, in zgradila novo vejo lingvistike, kinemiko, ki so jo gluhi v ZDA vzeli za temelj pri graditvi teorije totalne komunikacije

Kot filozofske temelje Savić (1989: 14) navaja pozitivistično usmerjeno znanost, ki je po 19. stoletju za načelo svojih teženj vzela historicizem in deskripcijo. Prišlo je do reakcije v filozofiji strukturalizma. Njegovo temeljno umevanje je bilo: nič več elementi, ki tvorijo celoto, temveč celota, v kateri je vsak element (člen) odvisen od drugega in ima le v svoji strukturi z drugimi členi (elementi) svojo vrednost in svoj pomen. Potemtakem ne več elementi, ki tvorijo celoto, temveč celota, ki predstavlja vrednost samo po sebi; če iz nje izpade en sam element, celota (struktura) razpade in sistem je izničen. Savić meni, da je tako v avtomatiki, kibernetiki, elektroniki in tudi komunikacijski teoriji. Avtor meni, da gestovni

izraz ni le gib roke, temveč globoko psihično doživetje, ki preveva vsebino tega, kar želimo izraziti z gesto. Izolirane geste oziroma zgolj giba ne moremo razumeti, ker mora biti dopolnjen z drugimi sestavinami: z mimiko, daktilnim znakom, gibi ust, pisanjem ter samo v kontekstu postane gesta razumljiva in sprejemljiva za sogovornika, oddano sporočilo sprejemamo totalno. Zagovorniki totalne komunikacije torej niso zgolj po naključju dobili pridevnika »filozofija totalne komunikacije«, saj počiva -gestikulacija namreč- na filozofiji strukturalizma (Savić, 1989: 15).

V komunikaciji gluhih ni uporabljen samo neverbalna komunikacija, ampak se uporablja tudi verbalna. Vse je odvisno od stopnje izgube sluha. Zaželjeno je poslušanje govora in branje besedila z razumevanjem ter razumljiv ustni govor in pisanje gluhe osebe. Ker pa se gluha oseba oralno slabo in nezanesljivo sporazumeva, se zateka v kinetično govornico, pantomimo.

Kot zadnje Savić (1989: 15) omenja surdopedagoške temelje. Pravi, da se je čista oralna metoda kot najboljše metode pri proučevanju gluhih uporablja od Milanskega kongresa surdopedagogov leta 1880. Le-ta ni dala rezultatov, kakršne so od nje pričakovali. Brž so nastala pomožna sredstva za branje govora z usti, na koncu pa je postala dovoljena tudi kretnja kot pomožno sredstvo. »Praksa sama je torej privedla do tega, da je čista oralna metoda zahtevala pomožna sredstva, kar je pomenilo tudi konec oralizma, ki ga je vsilila nemška idealistična filozofija. Praksa -pragmatizem- je zahtevala nekaj drugega, učinkovitejšega, boljšega. Praksa čiste oralne metode v stotih letih ni dala pričakovanih rezultatov, tako je moralo priti do reakcije na njeno uporabo v novi obliki (Savić, 1989: 15)«.

Metode totalne komunikacije so (Savić, 1989: 13):

1. Znakovna metoda je bila zasnovana na naukih francoskih filozofov in materialistov, senzualistov (Diderot, d'Alembert, Rousseau, John Locke), ki so učili, da v zavesti ne obstaja nič, kar prej ni obstajalo v čutih. Po tej metodi naj bi gluhe učili le znakovni jezik. Gre za neverbalno usmerjeno rehabilitacijo.
2. Oralna metoda je temeljila na nauku nemške idealistične filozofije (Immanuel Kant), ki je učil, da je govor (beseda) sredstvo mišljenja.
3. Analitično-sintetično metodo je uvajal Johannes Vater, temeljila pa je na Herbartovih formalnih stopnjah (jasnost, asociacija, sistem in delovanje), zato terja razločno artikulacijo tudi za ceno vsebine.
4. Globalna metoda pa ni nič drugega kot nauk gestalt psihologije o zaznavanju celote brez analize delov.
5. Metoda ritmičnih glasovno-govornih stimulacij pri pouku temelji na proučevanju fonemimike v rednih šolah.

Zaradi komunikacijske omejenosti in pogoste socialne potisnjenosti so se gluhi in naglušni začeli združevati in organizirati v svojih društvih. Tu so lahko kinetično komunicirali med seboj in s tem zadostili osnovni socializacijski potrebi.

4. 3 KOMUNIKACIJSKA SREDSTVA, KI JIH UPORABLJAJO GLUHONEMI

V tem poglavju bom na kratko opisala nekatere načine komuniciranja, ki jih vsebuje totalna komunikacija. Gluhi imajo na razpolago različna komunikacijska sredstva (Kulovec, 1994): oralni govor, ogledovanje, poslušanje s slušnim aparatom, pisanje, mimika pantomima, prstna abeceda, znakovni jezik, risanje, kombinacije nekaterik od teh ali vseh poti.

4. ORALNI GOVOR

Vsebuje glasovni govor s pomočjo ogledovanja in poslušanja s slušnim aparatom. Gluhi ga pridobiva umetno preko taktilno-kinestetičnih občutkov s pomočjo vibracijsko-akustičnih aparatov in preko vizualnega kanala. Učenje oralnega govora je odvisno od: stopnje izgube sluha, časa nastanka oglušitve, intelektualnih sposobnosti, osebnostnih lastnosti, vplivov okolja, v katerem živi, odnosa staršev, časa začetka rehabilitacije (Košir v Kulovec, 1994: 28).

Oralni govor je neuspešen, ker imajo gluhi premajhno samokontrolo ali so brez možnosti za njo, ker gluhi ne morejo posnemati glasov iz okolja in jih samostojno producirati. Gluhi tudi ne morejo vedno kontrolirati svojih produciranih glasov, nimajo nadzora nad pravilno izgovorjavo. Pri njih je slušna pot prekinjena in zaradi tega jim je onemogočeno učenje glasovnega govora (Kulovec, 1994: 28).

5. ODGLEDOVANJE (branje z ustnic)

Odgledovanje je najpogostejši način sprejemanja informacij oralnega govora v komunikaciji gluhih. Gluhi informacije sprejemajo po vizualni poti z ogledovanjem. Gluhi namreč ne zaznavajo fonemov, ampak jih doživljajo kot arteme. To pomeni, da gluhi zaznavajo foneme s pomočjo vida namesto sluha, za razliko od slišočih, ki foneme doživljajo s pomočjo sluha (Kulovec, 1993: 29).

Pogoji za dobro ogledovanje so (Kostić v Kulovec, 1994: 30):

1. bogat besedni zaklad (gluhi ne zaznava zvočnega signala);
2. dobro poznavanje besednih zvez;
3. mučenje ogledovanja s pomočjo vibracij, ki jih proizvaja zvok v povezavi z vido.

Kostić (v Kulovec, 1994: 31) navaja bistvene slabosti odgledovanja:

1. prihaja ogromno število podatkov v komunikaciji (preveč neznanih besed v tako kratkem času);
2. problem prenosa informacij (slaba koncentracija, vizualne ovire, pozornost in druge motnje);
3. nezadostna povratna informacija (vprašljivo razumevanje).

POSLUŠANJE S SLUŠNIM APARATOM

Slušni aparat naj bi ohranjal slušne ostanke aktivne in naj bi poskušal razvijati sposobnost percepcije in diskriminacije akustičnih signalov glasovnega govora. Omogočil bi:

1. naravno pot slušne zaznave za učenje govora in jezika;
2. pridobitev lepšega in razumlivejšega govora (boljši ritem, glasovi, naglas in melodija sta normalna);
3. maksimalno socializacijo;
4. veselje za kontakte (Kulovec, 1994: 32).

Pogoji za uporabo slušnega aparata (Levčeva in Ribnikarjeva v Kulovec, 1994: 33) so:

1. čim manjša stopnja izgube sluha,
2. tišina v okolju (čim manj šumov),
3. ustrezna bližina (dovolj blizu sogovornika ali večji skupini) in
4. dobro obvladovanje jezika (prepoznavanje besed in stavkov v neki celoti).

➤ PISANJE

Pisanje je vidno zapisovanje glasov. Je eden od načinov v komunikaciji gluhih kot kompenzacijska oblika sporazumevanja. Nekateri gluhi imajo pisavo raje kot govor. Pisanje je boljše kot govor pri izgovorjavi kakšne nerazumljive besede. Če hoče nekdo dobro pisati, mora zelo dobro obvladati jezik (mora veliko brati, dobro razumeti tekst). Pisanje se razlikuje od glasovnega jezika. Besede se namreč drugače pišejo, kot se izgovarjajo (Kulovec, 1994: 33).

Pisanje ima po eni strani prednost, ker je vezano na vizualni kanal, po drugi strani pa pisanje zahteva določeno senzomotorično zrelost, izkušnje, sposobnost simbolizacije, analize in

sinteze pri tistih gluhih, ki imajo določene težave (moten psihomotorični razvoj) (Košir v Kulovec, 1993: 33).

➤ **MIMIKA IN PANTOMIMA**

»Mimika je igra ali gib obraza, ki namerno ali nenamerno izraža občutja, misli ali čustva« (Kulovec, 1994: 36). Savić (v Kulovec, 1994: 36) opredeljuje mimiko kot kompleks telesnih znakov, ki izraža skupaj z obraznim izrazom v zavestni ali podzavestni funkciji psihično in emocionalno stanje.

Kulovec (1994: 36) omenja naslednje lastnosti mimike:

1. S pomočjo mimike izražamo svoje notranje psihično stanje (gubanje čela, mežikanje, razne grimase, odpiranje ust...).
2. Mimika se uporablja pri poudarjanju nekaterih lastnosti npr. predmeta ali osebe pri debelosti ali balonu pokažemo napihnjena lica in pri tem si pomagamo še z rokami.
3. Pogosto se mimika pojavlja paralelno z rokami ali drugimi telesnimi gibi v komunikaciji.

Savić (v Kulovec, 1994: 36) loči pantomimo od mimike kot obliko teatralne predstave brez besed s samim gibanjem telesa z mimiko in gestami hkrati (beseda pantomima izvira iz grških besed panto+ mimos- igra s celim telesom).

➤ **PRSTNA ABECEDA**

Prsta abeceda predstavlja premikanje prstov v različne položaje, ki jih gluhi sprejemajo po vizualni poti. S premikanjem prstov lahko pokažemo 25 ali več položajev prstov, pri čemer vsak položaj pomeni eno črko abecede. Prstna abeceda je pomembna pri učenju slovenskega jezika, saj lahko prikazuje različna obrazila pri vseh besednih vrstah. Tako z dodajanjem ustreznih črk na koncu kretnje gluhi pravilno tvorijo obrazila (Podboršek, 1991: 32).

Podboršek (1992: 5) navaja tri vrste prstne abecede: daktilogija, hirologija in taktilogija.

1. Daktilogija je enoročna prstna abeceda. Prsti se premikajo v različne položaje z eno roko. Beseda daktilogija izvira iz grške besede daktilos, kar pomeni prst. Uporablja se skoraj v vseh državah, razen v Angliji, na Škotskem in v Avstraliji, kjer je v uporabi dvoročna abeceda. Daktilogija ima prednosti: olajša ogledovanje, posebno pri slabo vidnih kinemih, omogoča učenje jezika (poznavanje slovničnih pravil), lahko izraža neznane pojme, za katere ne obstajajo kretnje (vsa lastna imena...). Uporaba daktilogije pri nas ni pogosta, gluhi otroci se jo naučijo v šoli, širšemu krogu ljudi pa je bolj poznana dvoročna abeceda (Podboršek, 1992).

2. Hirologija je dvoročna prstna abeceda. Beseda izvira iz grške besede hiros, kar pomeni roka. Razlika med hirologijo in daktilogijo je v velikosti giba. Daktilogija ima mikro gibe prstov ene roke in je zato pogojena z manjšo razdaljo med sogovornikoma. Hirologija pa ima makro gibe in se izraža z obema rokama, na večji razdalji med sogovornikoma (Kulovec, 1994: 35). Hirologijo, kot že omenjeno, zelo pogosto uporabljajo sličiči.
3. Taktilologija je oblika prenosa sporočil na taktilni način (črkovanje s prstom na dlani). Prenos sporočila gre preko dotika konice prsta na določene regije na dlani in členkih prstov (Kulovec, 1994: 35). Namenjena je predvsem gluho-slepim ljudem. Pri nas se taktilologija zelo redko uporablja (uporabljajo jo redki gluho-slepi posamezniki), vendar je v primeru poslabšanja vida pri gluhih ljudeh še kako koristna.

➤ **ZNAKOVNI -KRETALNI JEZIK:** o njem bom spregovorila v naslednjem poglavju.

Pri vseh teh komunikacijskih sredstvih je potrebno reči, da je torej rehabilitacija lahko verbalna ali pa neverbalna. Verbalna rehabilitacija želi razviti poslušanje govora in branje besedila z razumevanjem ter razumljiv ustni govor in pisanje gluhe osebe. Pri tem so pomembna različna sredstva: slušni aparat...Vendar pa se gluha oseba oralno slabo sporazumeva, se zateka v znakovni jezik.

5. ZNAKOVNI JEZIK GLUHONEMIH

5.1 OSNOVNA OPREDELITEV SISTEMA ZNAKOVNEGA JEZIKA GLUHONEMIH

Znakovni jezik vsebuje sistem kretenj. To so znaki, ki izražajo pojme z različnimi položaji in gibi rok ter telesa, z obrazno mimiko in prstno abecedo. Mimika obraza poudari pomen. Prstna abeceda dopolnjuje kretnje in izraža pojme, za katere ni kretenj. Znakovni znak je vezan na vizualno percepcijo. Več o njem, njegovih značilnostih in elementih, bom govorila v naslednjem podpoglavju.

Nöth (1990: 279) pri opredelitvi znakovnega jezika loči znakovni jezik v ožjem in širšem pomenu besede. Znakovni jeziki v ožjem pomenu besede so po Nöthu semiotični sistemi s komunikacijskim potencialom govorjenega jezika. Takšni znakovni jeziki so nastali v situacijah, kjer govor ni možen (znakovni jezik gluhih), v situacijah, kjer je govor pozabljen (jezik menihov) ali kot univerzalen jezik ljudstev, ki govorijo različne domače jezike (znakovni jezik Aboridžinov). Znakovni jezik v širšem pomenu besede je po Nöthu včasih uporabljen kot sinonim za splošne semiotične sisteme. V tem smislu je jezik le figurativno ime za različne vrste nelingvističnih kodov. Na področju neverbalnega komuniciranja se posebni kodi, ki jih uporabljajo določene skupine ljudi pri svojih poklicnih dejavnostih ali prostem času, imenujejo znakovni jezik.

Posvetila se bom raziskovanju znakovnega jezika, ki ga uporabljajo pri komuniciranju gluhonemi. Znakovni jezik je namreč jezik večine gluhih ljudi, kadar se sporazumevajo z ostalimi gluhih ali slišječimi ljudmi, ki obvladajo znakovni jezik.

»Znakovni jezik je način sporazumevanja večine odraslih ljudi, kadar se družijo z drugimi gluhih ali slišječimi, ki obvladajo znakovni jezik. Osnovni elementi znakovnega jezika niso besede, ampak kretnje, mimika, prstna abeceda in odgledovanje« (Lobnik Zorko, 1999: 62).

Znakovni jezik ima svoje lastne zakonitosti, lastna pravila ter svoj način izražanja. Ta je drugačen od pravil in zakonitosti govorjenih jezikov. Preprosto bi lahko rekla, da je znakovni jezik gibanje rok v prostoru, katerega dopolnjujeta mimika in pantomima, je jezik, ki ga zaznavamo z očmi. Ima močno kulturno osnovo in pripada velikemu številu znakovnih jezikov, ki so razširjeni med skupnostmi gluhih po svetu. To je jezik, ki je enakovreden drugim jezikom, kar pomeni, da ima svojo slovnico, ki vsebuje svojstvene prvine jezika.

Kulovec ugotavlja, da nekateri strokovnjaki (Brennan in Hayhurst) trdijo, da kretnje kažejo določene strukture zakonitosti in kot jezikovni sestav niso dovolj raziskane. Spet drugi

(Timmerman, Maus, Edmondson, Gellugi in Klima) dokazujejo, da je znakovni jezik kot vsak drug jezik in ima vse karakteristike jezika (sintaksa in vloga kretalnega jezika sta drugačni od sintakse in vloge verbalnega jezika). Nadaljne raziskave so pokazale določene kvalitativne razlike med jezikom kretanj in verbalnim jezikom. Strokovnjaki menijo, da ima kretnja lahko več pomenov, pa je vseeno v kontekstu ali v določenih situacijah razumljiva (Kulovec, 1994: 39-40).

Grabljevec in Lenček (1999: 77-80) ugotavljata, da se uporablja znakovni jezik kot pomožna metoda pri razvijanju in vzpodbujanju verbalnega govora pri otrocih z zmerno in težjo motnjo v duševnem razvoju. Otrok si s kretnjo pomaga in olajša razvoj verbalne komunikacije ter obogati pojmovni in besedni zaklad. Tudi Kolar (1994: 3) meni, da je nebesedna govorica pri otrocih z motnjami v duševnem razvoju pomembna, ker imajo težje motnje govora ali se besedno sploh ne morejo izražati.

Nöth (1990: 280) primerja znakovni jezik v ožjem pomenu besede z ostalimi kanali neverbalnega komuniciranja. Vendar pa ugotavlja, da znakovni jezik vsebuje določene značilnosti, po katerih se razlikuje od ostalih sredstev neverbalnega komuniciranja:

1. V znakovnem jeziku je prisotna višja stopnja konvencionalnosti;
2. Kretanje v znakovnem jeziku je omejeno na določen prostor;
3. Obstaja tendenca simetrije pri znakih z obema rokama;
4. Znakovni jeziki so semiotični sistemi s svojo slovnico.

Tudi McNeill (1992: 37) primerja znakovni jezik z ostalimi kanali neverbalnega komuniciranja in ga uvršča na kontinuum, ki ga poimenuje Kendonov kontinuum (po Adamu Kendonu).

Slika 5.1: Kendov kontinuum

GESTIKULACIJA - JEZIKU PODOBNE KRETNJE - PANTOMIMA - EMBLEMI - ZNAKOVNI JEZIKI

(vir: <http://mcneilllab.uchicago.edu/basics.html> , dne 07. 03. 2003)

Ko se gibljemo iz leve proti desni, prisotnost elementov govora pada, prisotnost jezikovnih značilnosti se povečuje, narašča prisotnost družbeno reguliranih znakov, ki nadomeščajo posamezne kretnje.

- **GESTIKULACIJA** so značilna spontana gibanja rok, ki spremljajo govor. Kretnje so komplementarne govornemu jeziku. Takšni gibi rok zavestno ali nezavedno podajajo dodatne informacije.
- **JEZIKU PODOBNE KRETNJE** so po obliki in značilnosti podobne gestikulacijam, razlikujejo pa se po tem, da so slovnično integrirane v stavek. Primer: »Starši so bili vredu, ampak otroci so bili (kretnja).« Kretnja tu nadomešča slovnično pomanjkanje pridevnika.
- **PANTOMIMA**: Roke opisujejo predmete ali dejanja, ampak govor ni obvezen. Ta bolj šibka prisotnost govora postavlja pantomimo na sredino kontinuuma. Kretnjo lahko spremlja tišina ali pa nekakšen nejasen onomatopoejski znakovni učinek.
- **EMBLEM**: Emblemi imajo standard oblikovnosti. So kulturno specifične kretnje in so del družbenega koda, ampak niso popolnoma strukturirani kot jezik.
- **ZNAKOVNI JEZIK** je samostojen jezikovni sistem. Vključuje segmentacijo (segmentation), je sestavljen (compositionality), vsebuje besedišče (lexicon), sintakso (syntax), elementi se razločujejo (distinctiveness); je arbitraren (arbitrariness), standardiziran (standards of well-formedness); ima neko skupino uporabnikov (community of users).

Novejše raziskave so pokazale, da Kendonov kontinuum ni enodimenzionalen, ampak obstajajo 4 kontinuumi:

- **KONTINUUM 1**: odnos z govorom

GESTIKULACIJA	EMBLEMI	PANTOMIMA	ZNAKOVNI JEZIKI
govor je obvezen	govor je možen	govor je odsoten	enako kot govor

- **KONTINUUM 2**: odnos z jezikovnimi značilnostmi

GESTIKULACIJA	EMBLEMI	PANTOMIMA	ZNAKOVNI JEZIKI
odsotne	nekatero prisotne	enako	prisotne

- **KONTINUUM 3**: odnos s konvencijami

GESTIKULACIJA	EMBLEMI	PANTOMIMA	ZNAKOVNI JEZIKI
---------------	---------	-----------	-----------------

nekonvencionalnost enako s konvencijami delno konvencionalno popolna konvencionalnost

➤ **KONTINUUM 4:** značilnost označevanja

GESTIKULACIJA	EMBLEMI	PANTOMIMA	ZNAKOVNI JEZIKI
splošna, sintetična	splošna, analitična	segmentirana, sintetična	segmentirana, analitična

(vir: <http://mcneilllab.uchicago.edu/basics.html> , dne 07. 03. 2003)

Nöth (1990) primerja znakovni jezik s pisavo in ugotavlja, da oba komunicirata preko vizualnega kanala. Ugotavlja, da je pisava dvodimenzionalna in kaže na linearnost govornega jezika, znakovni jezik pa je tridimenzionalen. Ena od specifičnih semiotičnih značilnosti znakovnega jezika je visoka stopnja sočasnosti enot informacij, medtem ko si enote informacij pri govoru sledijo zaporedno. Nöth meni tudi, da je znakovni jezik strukturno, funkcionalno in geografsko neodvisen od govornega jezika. Strukturna neodvisnost se kaže v tem, da ima znakovni jezik svojo besedišče in slovnico. Razširjenost znakovnega jezika ni povezana z jezikovnimi mejami govornega jezika in to kaže na geografsko samostojnost znakovnega jezika. Drugačne okoliščine uporabe in dostopnosti dajejo funkcionalno neodvisnost znakovnega jezika. Uporabljen je vizualni kanal komunikacije, ker je govor nemogoč, prepovedan ali nerazumljiv (nejasen). Vendar ta zamenjava slušnega kanala z vidnim ne predstavlja nujno pomanjkljivosti (glej Nöth, 1990).

5.2 ZGODOVINA IN VRSTE ZNAKOVNEGA JEZIKA GLUHONEMIH

Zgodovino znakovnega jezika gluhtonemih bom povzela po Podborškovi (1990: 12), ki jo v svoji literaturi najbolj sistematično opisuje.

Poznavanje znakovnega jezika sega najmanj dva tisoč let v preteklost in morda celo dlje po kitajskih zapisih. Mishnah v poznem drugem stoletju govori o uporabi kretanje pri gluhih pri reševanju pravnih zadev gluhih. Platon v Cratylusu opozarja na značilno gibanje glave, rok, telesa pri nemih osebah, Sveti Anton opisuje gluho osebo, ki lahko razume drugo in se sporazumeva z njo s pomenskimi kretnjami. Okrog leta 1500 sta nekatere gluhe sinove premožnih družin poučevala duhovnika Ponce de Leon in Juan Bonet, ki je prvi iznašel prstno abecedo.

Najstarejši znani angleški vir znakovnega jezika je iz leta 1644, zapisan v Chirologiji Johna Bulwerja z naslovom »Naravni jezik rok«. V tej Chirologiji Bulwer opisuje stotine gest rok in prstov, s katerimi so gluhi sposobni izražati svoja občutja, misli, zaznave, kar je dokaz, da obstaja njihov naravni jezik.

Dokler znakovni jezik ni prišel v proces izobraževanja, je bil to preprost jezik, ki je vseboval pretežno naravne kretnje, ki so služile za najenostavnejše sporazumevanje gluhih s sliščimi osebami, s katerimi so živeli skupaj. Med njimi se je verjetno razvil sistem znakov, ki so jih razumeli le njihovi najbližji.

Posamezni izobraženci, večinoma so to bili iz cerkvenih krogov, so zapisovali različna odkritja o kretnjah in znakovnem jeziku, ki ga uporabljajo gluhi v svojih deželah, niso pa se toliko posvečali izobraževanju gluhih. Prvi, ki je uresničil misel o izobraževanju gluhih otrok, je bil opat Charles de l'Epee, ki je leta 1760 v Parizu ustanovil prvo šolo za gluhe otroke na svetu in bil tudi učitelj gluhih. To je bil zgodovinski začetek izobraževanja gluhih v njihovem naravnem jeziku. De l'Epee je smatral, da je pomanjkljiv govor pri gluhih razmeroma zanemarljiva pomanjkljivost v primerjavi s pomanjkljivo izobrazbo, zato je začel izobraževati v znakovnem jeziku in imel pri tem zelo lepe uspehe. Razvil je tudi svoj sistem metodičnih znakov, tako da je znake-kretnje, ki so jih učenci že poznali, dopolnjeval z novimi, katerim je dodajal določene vsebine. Napisal je tri pomembne knjige v zvezi z izobraževanjem gluhih in prvi slovar kretenj. Iz njegove šole so prihajali zelo izobraženi gluhi, ki so se večinoma odločali za učiteljski poklic. Med njimi je bil tudi Laurent Clerc, ki je postal prvi gluhi učitelj v Ameriki, kamor ga je leta 1817 pripeljal Thomas Hopkins Gallaudet, kasnejši ustanovitelj prve univerze za gluhe v Ameriki (Gallaudet College) leta 1864.

V pariško šolo za gluhe so prihajali na hospitacije mnogi učitelji iz različnih evropskih držav in tudi iz Amerike, da bi se naučili metodike poučevanja gluhih otrok. Tako so nehote širili »pariški« znakovni jezik, s katerim so dopolnjevali že obstoječ znakovni sistem, katerega so uporabljali gluhi v njihovih državah. Od tod si lahko razlagamo, da obstajajo nekatere podobnosti med znakovnimi jeziki različnih držav, čeprav velja, da ima vsaka država svoj znakovni jezik. Tako je bila vse do leta 1880 gestikulacijska metoda opata De l'Epeeja dominantna metoda v podobnosti med znakovnimi jeziki različnih dežel.

V obdobju opata De l'Epeeja je bil razcvet znakovnega jezika na višku. Vendar pa so se tedaj v mnogih državah pojavljala velika nasprotja glede izobraževanja gluhih, o uporabi znakovnega jezika skupaj z govornim in pisnim jezikom. Nasprotniki so bili predvsem vplivni in znani strokovnjaki, zagovorniki oralizma, ki so trdili, da uporaba znakovnega jezika zmanjšuje možnost učenja govora pri gluhih.

Mednarodni kongres o izobraževanju gluhih je leta 1880 v Milanu sklenil, da mora od takrat naprej izobraževanje gluhih potekati izključno po oralni metodi. Dana je bila tudi prepoved uporabe znakovnega jezika v razredih. Ta odločitev je nadaljnih sto let vzela pravico gluhim, da bi se izobraževali v svojem naravnem jeziku. Za šoloobvezne otroke je postal znakovni jezik manjvreden jezik, katerega so skrivoma uporabljali in pogosto bili kaznovani, če so bili pri tem odkriti. Vendar pa so ga gluhi med seboj ves čas uporabljali in se tudi ves čas borili, da bi ga ponovno vpeljali v izobraževalni proces. Znakovni jezik je bil ves čas tudi znotraj skupnosti odraslih gluhih daleč najbolj razširjen pri vsakodnevni komunikaciji, umetnosti in kulturi, tako kot je še danes.

Zato so se nacionalne zveze gluhih po svetu združile, da bi utemeljile in zaščitile pravice gluhih glede uporabe znakovnega jezika pri izobraževanju gluhih, saj je prepoved znakovnega jezika v šolah za gluhe izključila možnost pridobivanja vsakega jezika že v zgodnjem otroštvu pri večini gluhih. Po stoletnem izobraževanju gluhih pod pogoji milanskega kongresa je bilo jasno, da večina popolnoma gluhih otrok ne bo pridobila govornega jezika samo po oralni metodi, saj skoraj 90 odstotkov gluhih otrok, rojenih v sličičih družinah, nima možnosti, da bi se znakovnega jezika učili doma, razen če se njihovi starši niso tega jezika učili že prej, ker so dojeli smisel obstoja bilingvizma v družini. Prva država, ki ji je to popolnoma uspelo, je bila Švedska, ki je leta 1980 uzakonila znakovni jezik kot jezik, enakovreden govornemu jeziku. Kmalu so ji sledile še druge države, npr. Danska, Anglija,

Amerika... Tudi pri nas je bil pred kratkim sprejet zakon. S tem, ko se je znakovni jezik vrnil v sistem izobraževanja gluhih, je postal del celotnega sistema izobraževanja gluhih, ki obsega različne metode, ki se med seboj dopolnjujejo in izbirajo na podlagi otrokovih potreb in sposobnosti z namenom, da bi dosegli čim boljše izobrazbo gluhih.

Znakovni jezik je živ jezik. Tako kot se v zgodovinskem procesu razvijajo, spreminjajo in dopolnjujejo govorni jeziki, se dopolnjujejo in razvijajo tudi znakovni jeziki. Raziskovalne skupine gluhih in slišočih v mnogih državah to potrjujejo, obenem pa se potrjuje tudi dejstvo, da se znakovni jezik lahko goji in v njem poučuje brez škode za učenje govornega jezika. Znakovni jezik se prav tako kot drugi jeziki neprestano spreminja in razvija. Je živ jezik, ki razvija nove terminologije, zamenjuje stare oblike kretnje z novimi. S spreminjanjem jezika pa se velikokrat pojavlja več kretenj za isto besedo (Podboršek, 2002).

Večje zanimanje je sodobno jezikoslovje pokazalo v šestdesetih letih, čeprav segajo prve študije o njem v leto 1950 - obravnavajo nizozemski znakovni jezik. Pomembnejše študije, ki so temeljile na izdelavi standarda in izdelavi slovarja, segajo v leto 1960, ko je Stokoe v ZDA izdelal prvi slovar ameriškega znakovnega jezika (Globačnik, 1999: 20).

Z izobraževanjem gluhih so se začeli pojavljati tudi različni jezikovni sistemi, ki so kombinacija govorjenega jezika in kretenj. V svetu in pri nas so se razvili različni znakovni sistemi. Tak sistem uporabe znakovnega jezika se pri nas imenuje slovenščina v znakovnem jeziku. V tujini to poimenujejo: Sign English, Signing Exact English, Signed English, Pidgin Sign English, Contact Signing. Ti sistemi so zelo razširjeni in dobronamerni, saj želijo gluhim otrokom pomagati pri učenju govorjenega jezika, kar je zelo pomembno za nadaljno izobraževanje. Gluha oseba, ki ima osvojena oba jezika, je bilingvalna in taka oseba velikokrat komunicira v znakovno jezikovnem sistemu (Podboršek, 2002).

V Sloveniji imamo dva znakovno jezikovna sistema: slovenščina v znakovnem jeziku in dobesedna slovenščina s kretnjo in prstno abecedo (natančno kretana slovenščina). Razlika med znakovnim jezikom ter enim in drugim znakovno jezikovnim sistemom je naslednja: Slovenski znakovni jezik je samostojen jezik, ločen od slovenščine z visoko razvitostjo vizualnega načina izražanja. Ima drugačno sintakso kot slovenščina. Ne more se uporabljati simultano z govorjeno slovenščino. Uporabljajo ga odrasli gluhi, slišoči otroci gluhih staršev in gluhi otroci. Ta vrsta jezika ima svoje slovnične zakonitosti, ki se razlikujejo od zakonitosti slovenskega knjižnega jezika, npr. drugačen red: Stavek »Lestev je prislonjena ob zid«, kretajo: Zid-lestev-prislonjena. Slovenščina v znakovnem jeziku je kombinacija SZJ in govorjenega jezika. Običajno se kreta v vrstnem redu slovenskega jezika brez označevanja

končnic sklonov. Lahko se uporablja simultano z govorno slovenščino, včasih pa uporablja prstno abecedo za posamezne besede. Uporabljajo jo gluhe osebe in slišče osebe v medosebnih kontaktih. Zelo razširjeno jo uporabljajo tolmači znakovnega jezika (Podboršek, 2002).

Natančno kretana slovenščina je vizualna predstavitev slovenskega jezika za pomoč gluhim otrokom pri učenju slovenščine. Sledi slovenskemu besednemu redu z dodajanjem končnih obrazilom, sklonom s pomočjo prstne abecede. Lahko se uporablja simultano z govorno slovenščino. Uporablja se prvenstveno v osnovni šoli za gluhe. Uporabljajo jo gluhi otroci pri šolskem pouku, medtem ko je odrasli gluhi ne uporabljajo (Podboršek, 2002).

Znakovni jezikovni sistem ni jezik. Služi le za pomoč pri učenju govornega jezika, kar traja vse od vključitve v izobraževalno ustanovo. Pogosto se dogaja, da ta sistem uporabljajo šolani gluhi tudi med seboj, čeprav pri tem ne uporabljajo vedno dosledne izgovorjave slovenskih besed, pač pa del besede ali nekatere besede v stavku tudi izpustijo in jo samo kretajo. To je res mešanica dveh jezikov (»pidgin«), ki pa kljub temu služi pri komuniciranju gluhih med seboj in s slišečimi (Podboršek, 2002).

V znakovnem jeziku obstajajo besede, ki nimajo natančne vzporednice v kretnji, ter kretnje, ki se jih ne da na kratko prevesti v slovenščino (Lobnik Zorko, 1999).

Znakovni jezik vsebuje pokrajinski in pogovorni jezik. Kretnje kažejo številne inačice, ki izvirajo iz različnih regij (druge šole, sosednje in druge države). V izvajanju ima znakovni jezik mnogo okrajšav, ki so brez slovničnih vsebin - »telegrafsko izražanje«. V kretalnem jeziku se pojavlja »pidžin«, tj. popačena kretnja, ki je bila deležna raznih sprememb. Le-te so nastale iz popačenega sprejemanja določene kretnje in nerazumevanja besede, podobne že znani besedi. Pidžin je torej kombinacija kretalnega in verbalnega jezika brez slovničnih vsebin.

Kot imajo lahko posamezne besede več pomenov, ima lahko tudi kretnja več različnih pomenov. Tako kot se govorni jeziki razlikujejo med seboj, se med seboj razlikujejo tudi znakovni jeziki, saj ima vsaka dežela svoj znakovni jezik, po kateri se tudi poimenuje: slovenski znakovni jezik (SZJ), ameriški znakovni jezik (ASL), britanski znakovni jezik (BSL) itd. Najdejo se seveda tudi podobnosti med enim in drugim jezikom (Podboršek, 2002).

Podboršek (2002) navaja dva vzroka za takšno podobnost. Prvi vzrok poudarja, da naj bi do tega prišlo zaradi vpliva sosednje države, ki je imela prej razvit znakovni jezik oz. se je tam prej začelo šolanje gluhih otrok. Tak primer je npr. naš znakovni jezik. Ima nekaj podobnosti z avstrijskim, hrvaškim in italijanskim znakovnim jezikom, saj so nekateri gluhi otroci

premožnejših staršev imeli možnost šolanja v sosednjih deželah. Tako so nehote prevzeli njihove kretnje in jih prinesli v Slovenijo po končanem šolanju (npr. Ciril Sitar, Anton Černe in drugi). Včasih so vzroki za podobnost med posameznimi znakovnimi jeziki drugi. Npr. ASL je podoben francoskemu znakovnemu jeziku, ker je Laurent Clerc, prvi gluhi učitelj v šoli za gluhe v ZDA, leta 1817 v Hartfordu skupaj s Thomasom Hopkinsim Gallaudetom, prvim učiteljem za gluhe v ZDA, začel poučevati gluhe otroke tudi v francoskem znakovnem jeziku, ki se je prepletal z obstoječim znakovnim jezikom in postal ASL.

Znakovni jezik ima podobno kot govorni jezik znotraj ene dežele lahko različne oblike in dialekte, ki se razlikujejo od pokrajine do pokrajine. Švica ima npr. pet geografskih dialektov, ki izvirajo iz regionalnih šol za gluhe. Primer Irske je zelo zanimiv. Dečki in deklice, ki v Dublinu ločeno obiskujejo šole za gluhe, govorijo vsak svoj znakovni jezik. Dekleta se naučijo tudi fantovskega znakovnega jezika. Ko se poročijo, še vedno uporabljajo dekliškega, če se družijo z dekletami ali ženami (Podboršek, 2002).

Poleg narečnega znakovnega jezika se pojavljajo tako imenovane domače kretnje, ki jih uporabljajo posamezni člani družine, če se niso naučili znakovnega jezika. Poznajo jih samo člani te družine. Potem so še tu šolske kretnje, ki se razvijejo in uporabljajo med učenci v določenem šolskem obdobju in velikokrat teh kretenj odrasli gluhi ne razumejo. Šolske kretnje niso identične z »otroškimi« kretnjami, ker so otroške kretnje naraven proces pri znakovnem jezikovnem razvoju otrok in jih odrasli gluhi ne razumejo. Potem poznamo še lokalne kretnje, kjer se kretnja za en pojem v različnih krajih kreta drugače. Npr. kretnja za »občino« se v Ljubljani kreta drugače kot v Dravogradu (Podboršek, 2002).

Med znakovnimi jeziki sta dosegla najvišjo raven normiranja ameriški in švedski znakovni jezik, ki imata dologoletno tradicijo. Slovarji znakovnega jezika so tisti, ki v največji meri prispevajo k procesom standardizacije. Pri teh slovarjih neposredno sodelujejo gluhi uporabniki (Globočnik, 1999: 24).

Znakovni jezik gluhih je torej zelo zanimiv sistem komuniciranja s svojo zgodovino, svojimi značilnostmi in posebnostmi. Moja teta, ki je gluhonema, živi na Koroškem in se je učila znakovnega jezika v Gradcu, ko je bila mlajša. Zato se nekatere kretnje, ki jih uporablja ona, razlikujejo od kretenj, ki sem se jih učila na tečaju znakovnega jezika.

5.3 KRETNJA KOT GLAVNI ELEMENT V ZNAKOVNEM JEZIKU GLUHONEMIH

Osnovni elementi znakovnega jezika niso besede, ampak kretnje, mimika, prstna abeceda in odgledovanje. Ker sem o mimiki, prstni abecedi in odgledovanju govorila že v prejšnjem poglavju, se bom v zadnjem poglavju posvetila kretnji kot elementu znakovnega jezika. Kretnja v neverbalni komunikaciji pri gluhih prevzema vlogo besede v verbalni komunikaciji slišičih. Sporoča o vsebini. Zato je pomembno, da je vsebina kretnje enopomenska, dobro določena ter jasno in razumljivo prikazana. Tako si kretnje pridobivajo vrednost kodificiranega znaka verbalnega jezika, ki je pogoj za uspešno komunikacijo.

Kretnja je osnovni element znakovnega jezika. Izvaja se s premikanjem rok in prstov na roki. Vsako kretnjo lahko sestavimo na štiri parametre (Kulovec, 1994: 49):

1. drža oz. oblika roke (glej PRILOGO B)

Vsebuje štiri osnovne simbole ene roke: pest, iztegnjena dlan, posamezni prsti in povezava prstov, uporabljenih v različnih položajih. Obstajajo še tri vrste razmikov: odprti, zaprti in srednji; tri vrste oblikovanja dlani, kot so kot, krivina in upogib (npr. upognjeni kazalec pomeni črko X, v gibanju pa predstavlja žival in sicer BOLHO).

2. položaj roke

Označuje smerne oznake prstov npr. od telesa ali k telesu, orientacijo dlani. Dlan je lahko obrnjena levo ali desno, navzgor ali navzdol, od telesa ali k telesu (npr. dlan je obrnjena navzdol, upognjeni kazalec je usmerjen od telesa).

3. mesto izvedbe

Vsebuje dele telesa, kot so: glava z njenimi deli, trup z njegovimi deli, roka z njenimi deli, pri katerih se izvaja kretnja (npr. upognjen kazalec blizu zgornjega dela trupa).

4. način gibanja

Te elemente združujemo v eno kretnjo, ki nosi določen pomen. Elementi kažejo perspektivo, kar pomeni, da upodabljajo osebe, predmete ali pojme, ki se kažejo opazovalcu z določene točke ali strani.

Če se spremeni en sam parameter, se spremeni pomen kretnje. Npr.: RAZUMETI-SEVEDA, MAJHEN-VELIK, ODPRETI-ZAPRETI, DRUŽINA-ROJSTNI DAN itd. Kretnje se izvajajo s premikanjem rok in prstov na roki, le redke kretnje so mirujoče. Že kazanje s prstom pomeni kretnjo, če pokažemo na predmet v prostoru (TO, TA, TU) ali če pokažemo na osebo (JAZ, TI, ON, MIDVA, VI, ...).

Značilnosti kretnje, ki jih bom naštela, so del osnutka učbenika »Učimo se kretati«, ki bo izšel letos jeseni, njegova avtorica pa je ga. Ljubica Podboršek, učiteljica znakovnega jezika. Tako kot je vsaka beseda sestavljena iz različnih črk, tako je tudi vsaka kretnja sestavljena iz različnih delov. S kombinacijo različnih črk dobimo različne besede, s kombinacijo različnih delov kretnje (značilnosti) pa dobimo različne pomene kretnje.

S spremembo samo ene značilnosti kretnje se že spremeni tudi pomen kretnje, npr. ON-ONI. Pri obeh besedah je ista drža roke, prostor in smer dlani. Iztegnjeni kazalec držimo na levi ali desni strani telesa, razlikuje se le v gibanju. Pri ON damo kazalec na levo ali desno stran, pri ONI s kazalcem horizontalno zamahnemo. Besedi MAJHEN in VELIK se razlikujeta samo v mestu izvajanja (lokaciji), ČE in POTEM v smeri dlani, JUTRI in BO v drži (glej PRILOGO B).

Pri kretanju uporabljamo obe roki, pri čemer je ena dominantna, druga pasivna. Pri desničarjih, ki kretajo z desno roko, je desna roka dominantna roka, leva pa pasivna. Pri levičarjih pa je leva roka, ki kreta, dominantna in desna pasivna.

➤ PROSTOR KRETANJA

Kretanje se izvaja najpogosteje znotraj namišljenega kvadrata, ki sega od vrha glave do pasu, na levi in desni strani pa do ramen. Večina kretanj se oblikuje blizu glave, obraza ali vratu, kjer sta vidljivost in opazovanje najjasnejša.

➤ SIMETRIJA (glej PRILOGO C)

V mnogih primerih se pri kretanju uporabljata obe roki istočasno, ki se gibljeta neodvisno ena od druge, npr. HIŠA, MAČKA, LAKOTA, POVRŠINA. Te kretnje imajo skoraj vedno isto obliko roke, prostor in gibanje. Pri nekaterih kretnjah, kjer se običajno uporabljata obe roki istočasno, lahko uporabljamo samo eno roko, ne da bi s tem spremenili pomen kretnje (npr. kaj z eno ali obema rokama pomeni isto). To je pogosto takrat, kadar imamo drugo roko zasedeno, poškodovano.

➤ HITROST KRETNJE - KRETANJA, JAKOST IN GIBANJE (glej PRILOGO D)

Pri sporazumevanju slišče osebe z gluho osebo se najpogosteje uporablja simultana metoda komunikacije, kjer kretnja in črkovanje istočasno sledita izgovorjeni besedi. Pri tem imajo težave tisti, ki hitro govorijo, saj govorni del komunikacije prehiteva znakovni model komunikacije. Kretnja naj bi se začela istočasno kot govorjena beseda. To velja tudi za črkovanje, kar pa je seveda še težje.

Govor in premikanje ustnic ne smeta biti pretirana, ker se s tem razumljivost zmanjša. Za razumevanje je potrebno normalno odpiranje ustnic in jakost brez pačenja, česar se morajo naučiti tisti, ki delajo z gluhihimi osebami, če hočejo, da jih bodo gluhe osebe dobro odgledovale.

Kretnje se lahko izvajajo hitro ali počasi, lahko so statične ali premikajoče. Vsi ti elementi so pomembni deli pomena kretnje, ki jo sporočamo. Z različno hitrostjo, jakostjo in gibanjem iste kretnje spremenimo pomen sporočila, prav tako tudi z dodajanjem različnih nians obraznega izražanja, npr. kretnja za LEPO spremljana z različnimi stopnjami obraznega izražanja lahko pomeni: LJUBKO, KRASNO. Npr. kretnja HITRO se giblje hitreje, kadar rečemo HITRO, MUDI SE!, kot kadar rečemo NE HITI, IMAMO DOVOLJ ČASA. Ali v kretnji RASTI se pokaže razlika v pomenu v naslednjih izjavah: MOJ SIN JE ZAČEL SEDAJ RASTI (dvigujemo navzdol obrnjeno dlan); ZDI SE MI, DA JE MOJ SIN ČEZ NOČ ZRASEL (kretnja je narejena s hitrim gibanjem navzgor). Močnejša kretnja in odločno obrazno izražanje poudarjata močnejši občutek (pomen) v pozitivnem ali negativnem smislu, kot da bi podčrtali določeno besedo.

➤ VELIKOST KRETNJE

Način kretanja je za vsako osebo, ki kreta, individualen. Tudi velikost posamezne kretnje je individualna. Prostor kretanja je določen tako, da je najbolj viden in razumljiv za

sogovornika. Kljub temu pa z različno velikostjo posamezne kretnje lahko povemo ali govorimo o majhnem ali velikem predmetu, npr. če je predmet HIŠA velik, je tudi kretnja večja, kot jo kretamo običajno. Kretnje prilagodimo tudi različni situaciji. Če kretamo manjši skupini oseb, so kretnje lahko manjše, če pa kretamo širši množici, povečamo kretnjo, da je vidna vsem v množici.

➤ **SMER GIBANJA KRETNJE** (glej PRILOGO E)

Smer gibanja kretnje lahko pri določenih glagolih pove KDO-KAJ-KOMU. Tako sta subjekt in objekt istočasno vključena v eno kretnjo.

Primer: Pokazal ti bom= kretnja POKAZATI od sebe k osebi

Pokaži mi= Kretnja POKAZATI od osebe k sebi

Nekateri ostali glagoli so še: POMAGATI, OBISKATI, TELEFONIRATI, VRNITI, VPRAŠATI, ODGOVORITI, POVEDATI, UČITI...

SLOVNIČNE ZNAČILNOSTI ZNAKOVNEGA JEZIKA SO (Podboršek, 2003):

➤ **ZAIMKI** (glej PRILOGO F)

Zaimki se v znakovnem jeziku kažejo z določitvijo lokacije, kjer se oseba, o kateri govorimo, nahaja. Pri pripovedovanju kažemo na to določeno lokacijo vsakič, ko osebo omenjamo. Za osebne zaimke ednine se uporablja iztegnjeni kazalec, pri dvojini se gibljeta palec in kazalec, pri množini pa z iztegnjenim kazalcem naredimo krog. Različni zaimki se kažejo na različnih lokacijah. Pri prvi osebi je lokacija vedno na prstnem košu osebe, ki kreta. Drugo osebo se kaže s kazalcem naprej, tretjo osebo se pokaže na levo ali desno stran od osebe. Za boljše razumevanje pogovora je kazanje zaimkov nujno, tudi kadar so osebe ali stvari prisotne ali kadar niso prisotne.

➤ **SPOL** (glej PRILOGO G)

S kretnjo ločimo ženski spol od moškega z dodatnim zaimkom za ženski spol, to je s prijemom za ušesno mečico. Pri moškem spolu običajno ne dodajamo znaka, to naredimo le v izjemnih primerih, kadar želimo še posebej poudariti določeno osebo. Vendar pa tudi pri osebah ženskega spola ni potrebno vedno dodati znak, npr. MAMA, TETA.

➤ **OSEBA** (glej PRILOGO H)

Zamah navzdol z roko, ki ima obliko črke Q, pomeni v kretnji osebo. To kretnjo običajno dodajamo drugi kretnji, ki pomeni neko opravilo ali državo. Tako kretamo poklice in nacionalno pripadnost. Npr. poklic PEK kretamo najprej samo PEČI, dodamo pa še znak za OSEBO. SLOVENEK kretamo tako, da SLOVENIJI dodamo OSEBO. Kadar govorimo o večih osebah, pokažemo znak za osebo vsaj dvakrat ali večkrat. Kretnje za osebe ne dodajamo kretnjam za sorodstvo.

➤ **GLAGOL BITI** (glej PRILOGO I)

Različne oblike glagola »biti« v povezavi z osebnim zaimkom (jaz sem, ti si, on je...) lahko pokažemo na več načinov. Znak za osebni zaimek dodamo:

1. prvo črko glagola - »s«, le pri drugi osebi ednine »si« združimo S in I v eno potezo in pri tretji osebi ednine za »je« kretamo črko J;
2. z dvojnimi zamahom kretnje za osebni zaimek;

3. s pritrditvami - kimanjem z glavo, če gre za trdilno obliko oziroma z odkumavanjem, če gre za nikalno obliko. Kimanje in odkimavanje pa se sicer vedno uporabljata pri vseh trdilnih in nikalnih trditvah, ker ne smemo pozabiti, da sta telesno gibanje in obrazno izražanje sestavni deli znakovnega izražanja.

➤ VPRAŠALNICE (glej PRILOGA J)

Vsi vprašalni stavki se lahko izrazijo v kretnji, ker ima vsaka vprašalnica svojo kretnjo. Za boljše razumevanje pa pri tem uporabljamo obrazno mimiko in telesno gibanje. Pri vprašalnici ALI in pri vseh tistih vprašanjih, ki nam dajejo odgovor DA ali NE, je obrazna mimika in telesno gibanje naslednje:

1. dvignjene obrvi;
2. rahel pomik glave in ramen naprej.

Pri vseh ostalih vprašalnicah (kaj, kje, kdo, kako, koliko, kdaj, zakaj, čigav, kakšen) pa je obraz vprašujoč z

1. namršeni obrvmi;
2. glavo rahlo nagnjeno nazaj.

➤ MNOŽINA (glej PRILOGO K)

S kretnjo lahko množino izrazimo na več načinov:

1. s horizontalnim gibanjem kazalca, kar pomeni mi, vi, oni, tisti;
2. z vertikalnim gibanjem kazalca, kot da bi drseli s prstom po seznamu na tabli ali papirju;
3. s ponavljanjem iste kretnje. Kretnjo ponovimo vsaj dvakrat.
4. Z dodajanjem dodatne kretnje za skupino. Tako izražanje množine uporabljamo v primeru, ko se pogovarjamo o skupini istih oseb npr. gluhi-slišči. Pri tem uporabimo levo stran za eno skupino, desno stran za drugo skupino.

➤ KRETNJA KOT SAMOSTALNIK IN GLAGOL (glej PRILOGO L)

Nekateri samostalniki in glagoli imajo v znakovnem jeziku isto kretnjo, ki se razlikujeta samo v gibanju. Običajno imajo glagoli neprekinjeno daljše gibanje, samostalniki pa ponavljajoče gibanje na istem mestu.

npr. AVTO-VOZITI, ŠOFIRATI
LETALO-LET, LETETI

➤ TRAJANJE DEJANJA (glej PRILOGO M)

S ponavljajočim gibanjem iste kretnje izrazimo dejanja, ki se ponavljajo, z enkratnim gibom pa dejanja, ki so enkratna.

npr. PRITI (enkratni zamah) - PRIHAJATI (večkratni zamah)
VPRAŠATI - SPRAŠEVATI
REČI - GOVORITI

Dejanje, ki se je že končalo, pokažemo s kretnjo za glagol in z dodatno kretnjo za ŽE, GOTOVO, KONČANO.

Primer: NAPISAL SEM KNJIGO.= (PISATI + ŽE...)

➤ STOPNJEVANJE (glej PRILOGO N)

Stopnjevanje pridevnika pokažemo z močnejšim gibanjem kretnje. V govornem jeziku uporabljamo v takih primerih dodatne besede: ZELO, MOČNO, MALO. V znakovnem jeziku »pretiravanje« gibanja kretnje obvezno spremlja obrazna mimika in telesno izražanje.

Primer: ČRNO (lahak gib-zamah dlani preko obraza); ZELO ČRNO-temno (energičen gib dlani in namrščene obrvi). Stopnjevanje izražamo tudi z dodatno kretnjo NAJ (= več, bolj).

Primer: LEP, LEPŠE, NAJLEPŠE

LEPŠE= BOLJ + LEP, NAJLEPŠE= NAJ (podaljšani oz. povišani lok + lep)

➤ ČAS (glej PRILOGO O)

S kretnjo se glagolski čas izrazi z izrabo prostora okoli nas in sicer za sedanjik uporabimo prostor tik pred seboj, za preteklik uporabimo prostor za nami, za prihodnik uporabimo prostor pred seboj, vendar dlje od sedanjika, za pogojniki uporabimo poleg kretnje še mimiko in pantomimo ali pa B+I.

➤ ŠTEVILA (glej PRILOGO P)

Številke se kretajo z običajnimi kretnjami za številke. Vrstilne številke od 1 do 10 pokažemo s kretnjami za številke, ki jih rahlo zasukamo v zapestju v smeri k telesu. Od 10 naprej pri kretnji za številko dodamo znak za piko. Mnogokratnike od 1 do 5 pokažemo tako, da kretnjo za številko potegnemo po nasprotni dlani. Od 5 naprej pa h kretnji za številko dodamo znak za krat (x). Številke, ki pomenijo čas, kretamo tako, da kretnjo za številke rahlo zavrtimo v zapestju lahko v smeri urinega kazalca ali obratno, kadar pa uporabljamo obe roki, lahko vrtimo obe eno k drugi. Ko gre za 11. ali 12. uro, uporabimo običajno kretnjo za številko, pri 12 pa lahko uporabimo še krajši način kretnje za 12. Kretnje za številke lahko uporabljamo tudi pri osebnih zaimkih npr. : midva, vidva, onadva, mi trije, vi trije, oni trije... V teh primerih kretnjo za številko zavrtimo v krogu v horizontalni legi.

6. SKLEP

Prvotni način gledanja na krettnjo, še posebej na krettnjo kot element znakovnega jezika, ki me je napeljal k pisanju tega diplomskega dela, se je med iskanjem literature in sintetiziranjem že dognanega in raziskanega spremenil.

V svoji diplomski nalogi sem izhajala iz predpostavke, da je krettnja element neverbalnega komuniciranja. Zato sem tudi vzela pod drobnogled najprej neverbalno komuniciranje in potem še krettnjo. Vendar pa sem prav s krettnjo, ki je del znakovnega jezika, prišla do zaključka, da ta prvotna predpostavka ni pravilna.

Skozi pregled mnenj različnih avtorjev sem prišla do zaključka, da je znakovni jezik gluhih obravnavan na zelo različne načine. Mnenja se gibajo od tega, da ga nekateri obravnavajo kot samostojen, avtonomen sistem in je zato bolj verbalen, kot pa neverbalen. Spet drugi ga obravnavajo kot del neverbalnega komuniciranja, vendar pa ugotavljajo, da znakovni jezik vsebuje določene značilnosti, po katerih se razlikuje od ostalih sredstev neverbalnega komuniciranja. V znakovnem jeziku je namreč prisotna višja stopnja konvencionalnosti, kretanje v znakovnem jeziku je omejeno na določen prostor, obstaja tendenca simetrije pri znakih z dvema rokama, znakovni jeziki so semiotični sistemi s svojo slovnico. V zvezi s tem ali spada znakovni jezik pod verbalno ali neverbalno komunikacijo, je zanimiva tudi Barthesova teza, ki opredeljuje nelingvistični semiotični fenomen (to je gestualni sistem) kot odvisen od jezika. Po njegovem lingvistika ni del splošne znanosti o znakih, ampak je semiologija del lingvistike. Ta teza je najradikalnejša antiteza Saussurjeve teorije o lingvistiki kot o veji semiotike. Po Barthesu je torej znakovni jezik odvisen od verbalnega komuniciranja, kamor spada jezik.

Nekateri avtorji pod neverbalno komuniciranje štejejo vse oblike in krettnje, razen kretenj v znakovnem jeziku, ki so simboli. Vsaka krettnja, ki je del znakovnega jezika, ima štiri parametre: drža oz. oblika roke, položaj roke, mesto izvedbe in način gibanja. Vsaki kretnji lahko določimo prostor kretanja, simetrijo, hitrost kretnje, jakost ter gibanje kretnje in njeno velikost. Slovenski znakovni jezik in krettnja kot njegov element ima določene lastnosti, ki se kažejo pri tvorbi zaimkov, spola, osebe, glagola biti, vprašalnic, množine, kretenj kot samostalnika in glagola, trajanju dejanja, stopnjevanju, času in številu. Krettnja, ki je element znakovnega jezika, je torej bolj verbalna kot neverbalna.

Ne glede na to, ali je znakovni jezik bolj verbalen ali bolj neverbalen, je pomembnejše to, kakšno metodo je potrebno uporabiti pri gluhemu ali naglušnemu otroku, da bo njegov osebni razvoj čimbolj učinkovit. Za to se je uveljavil izraz totalna komunikacija, ki poudarja, da je potrebno uporabiti vse ali le nekatere od načinov komuniciranja: govor, odgledovanje, poslušanje s pomočjo slušnega aparata, prstno abecedo, izvorni znakovni jezik, slovenščino v kretnjah, simultani način (ustna in znakovna komunikacija skupaj), geste, pantomimo, vizualne pripomočke (filmi, diapozitivi, video, računalniki itd.).

Gluhi v Sloveniji so dobili šele pred kratkim z zakonom priznan slovenski znakovni jezik in pravico do tolmača. Za to so morali čakati zelo dolgo. Šele zdaj imajo enakovreden položaj v družbi. Nesporno je namreč dejstvo, da gluhi v različnih postopkih (kazenski, pravni, upravni) ter sicer v zvezi z uveljavljanjem svojih pravic v različnih zadevah in okoliščinah potrebujejo in so upravičeni do tolmača za znakovni jezik. Mislim tudi, da bi bilo potrebno še veliko narediti tudi na področju izobraževanja, da bi gluhi imeli več izbire glede srednje šole in izbiro tudi na področju visokega šolstva.

7. LITERATURA IN VIRI

- ARGYLE, Michael (1988): *Bodily Communication*. Druga izdaja. Routledge, London.
- EKMAN, Paul, FRIESEN, Wallace (1981): *The repertoire of nonverbal behaviour*. V: KENDON, Adam (ur.): *Nonverbal communication, interaction and gesture*. Mouton Publishers, The Hague. Str. 57-105.
- GAINES, Joseph (1996): »The talking drum: moving toward a psychology of literacy transformation«. *Journal of black psychology*, 22, 2. maj. 1996, str. 202-222.
- GLOBAČNIK, Bojana (1999): »Slovenski jezik in slovenski znakovni jezik«. *Defektologica Slovenica*, 9, 2, str. 19-28.
- GRABLJEVEC, Marinka, LENČEK, Slavica (1999): »Znakovni jezik kot pomožna metoda«. *Cogito*, 5, str. 77-80.
- GRONBECK, Bruce E, GERMAN, Kathleen, EHNINGER, Douglas, MONROE, Alan H. (1998): *Principles of Speech Communication*. Longman, New York.
- GUIRAUD, Pierre (1983): *Semiologija*. Prosveta, Beograd.
- HAYES, Nicky, ORREL, Sue (1998): *Psihologija*. Zavod republike Slovenije za šolstvo, Ljubljana.
- JELENC, Dora (1994): »Vloga nebesedne govornice pri medsebojnem sporazumevanju«. *Naš zbornik*, 27, 6, str. 4-7.
- JURAS, Zvonko (1989): »Totalna komunikacija gluhih in naglušnih oseb«. *Zbornik: problematika totalne komunikacije*. Ljubljana 29. 9. - 1. 10. 1986. str. 9-12. Zveza društev slušno prizadetih Slovenije. Ljubljana.
- KENDON, Adam (1981): *Introduction: Current Issues in the Study of Nonverbal Communication*. V: KENDON, Adam (ur.): *Nonverbal Communication, Interaction and Gesture: Selection from Semiotica*. Mouton Publishers, Paris, New York, str. 1-57.
- KOLAR, Anton (1994): »Neverbalna komunikacija - nebesedna govornica«. *Naš zbornik*, 27, 6, str. 2-4.
- KOŠIR, Stane (1998): *Sluh - naglušnost in gluhost*. Zveza društev gluhih in naglušnih. Ljubljana.
- KOŠIR, Stane (1999): *Sluh: naglušnost in gluhost*. Ljubljana: Zveza društev gluhih in naglušnih Slovenije.
- KOVAČEV, Asja (1993): *Kretnja kot komunikacijski dejavnik in kot sredstvo samoizražanja*. Doktorska disertacija. Ljubljana.

- KOVAČEV, Asja (1994): »Semiologija geste-njeni temelji in njene perspektive«. Psihološka obzorja, 3, 1, str. 39-53.
- KOVAČEV, Asja (1994): »Neverbalno vedenje v socialni interakciji«. Psihološka obzorja, 3, 3/ 4, str. 37-48.
- KOVAČEV, Asja (1996): »Govorica telesa v kulturni zgodovini človeštva«. Anthropos, 1996, 3-4, 28, str. 158-171.
- KUPLENIK, Nicole (2002): »Nova samozavest v svetu mahanja z rokami«. Delo, 44, 3 5. Januar 2002, SOBOTNA PRILOGA, str. 28-29.
- KULOVEC, Marjetka (1994): Analiza komunikacije s kretnjami. Diplomaska naloga. Pedagoška fakulteta. Ljubljana.
- LOBNIK ZORKO, Alenka (1999): »Moj materni jezik je znakovni jezik«. Otrok in družina, 2, str. 62-63.
- McNEILL, David (1992): What gestures reveal about thought. The University Of Chicago Press, Chicago.
- NöTH, Winfried (1990): Handbook of Semiotics. Indiana University Press, Bloomington, Indianapolis.
- JURAS, Zvonko (1989): »Totalna komunikacija gluhih in naglušnih oseb«. Zbornik: Problematika totalne komunikacije. Ljubljana 29. 9 - 1. 10. 1986. Zveza društev slušno prizadetih Slovenije. Ljubljana, str. 9-12.
- PODBORŠEK, Ljubica (1990): Uvajanje znakovnega jezika v vzgojo in izobraževanje in usposabljanje slušno prizadetih. ZUSGP. Ljubljana.
- PODBORŠEK, Ljubica (1991): Izobraževanje gluhih otrok pri nas. Interno gradivo. ZUSGM. Ljubljana.
- PODBORŠEK, Ljubica (1992): Govorica rok II. ZUSGP, ZRSŠŠ in ZDSPS. Ljubljana.
- REDŽEPOVIČ, Aljoša (1990): »Lingvistika kaže več zanimanja za govorico rok: Znakovni jezik«. Delo, 32, 148, 27. 6. 1990, str. 26.
- REDŽEPOVIČ, Aljoša (1995): Odrasli gluhi in naglušni v Sloveniji. Dan. Ljubljana.
- ROT, Nikola (1982): Znakovi i značenja. Verbalna i neverbalna komunikacija. Nolit, Beograd.
- RUS, S. Velko (1993): »Vpliv različnih neverbalnih načinov komuniciranja in komunikacijskih ciljev na zaznavo socialne distance in evaluacijo v komunikaciji«. Psihološka obzorja, 2, 1, julij 1993, str. 31-44.

SAVIĆ, Ljubomir (1989): »Znanstveni temelji totalne komunikacije«. Zbornik: Problematika totalne komunikacije. Ljubljana 29. 9 - 1. 10. 1986. Zveza društev slušno prizadetih Slovenije. Ljubljana, str.13-16.

VIRI:

Internet naslovi:

<http://mcneilllab.uchicago.edu/basics.html>

<http://www.babbage.demon.co.uk/morseabc.html>

<http://www.e-skavt.rutka.net/morse>

<http://www.cnib.ca/eng/publications/pamphlets/sixdots/6dots.htm>

<http://www.teachervision.com/lesson-plans/lesson-2152.html>

<http://www.deafblind.com/card.html>

Zapiski predavanj pri predmetu semiologija 1999/ 2000.

Interni podatki Zavoda za gluhe in naglušne.

Referat na okrogli mizi o znakovnem jeziku, junij 2002.

Osnutek učbenika »Učimo se kretati«, ki bo izšel jeseni 2003.

8. PRILOGA

Vir:

1. Podboršek Ljubica (1990): Govorica rok. Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Zveza društev slušno prizadetih Slovenije. Ljubljana.

2. Podboršek Ljubica (1992): Govorica rok 2. Zavod za usposabljanje slušno in govorno prizadetih Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, Zveza društev slušno prizadetih Slovenije. Ljubljana.